

LIBERTAS

Nr. 21

September 1995

Frihed kræver lovbrud.

Redaktionen

Inspiration fra Adam Smith

Václav Klaus

Privatiseringer i Tjekkiet

Lars Christensen

Rothbards arvegods

Otto Brøns-Petersen

Socialisme

Ludwig von Mises

Boganmeldelser

Walt Disney Co.: Skatteplyndring

Václav Klaus: Rebirth of a Country

Vera C. Smith: The Rationale of Central Banking

Tidsskriftet Libertas

Tidsskriftet *Libertas* er et uafhængigt nyliberalistisk tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed, der udgives af selskabet Libertas.

Libertas udkommer 4 gange årligt og postomdeles til abonnenterne.

Abonnement

Årsabonnement (4 numre) kr. 150,00
Indbetal på selskabet Libertas' girokonto 80 80 5 77 eller send en check til forretningsføreren. Husk fuldstændig angivelse af navn og adresse.

Kontakter*Forretningsfører*

HC Hansen
Vestagervej 27
2900 Hellerup
Tlf./fax 39 61 70 79

Redaktør

Per Ørum-Hansen
Yrsvej 13, 3.
2000 Frederiksberg
Tlf. 38 88 61 15
Fax 38 88 16 86

Adresseændringer

Adresseændringer bedes meddelt HC Hansen på ovenstående adresse. Udebliver *Libertas*, kan erstatningseksemplarer rekvireres hos postvæsenet.

Tillæg for levering udenfor Danmark og Færøerne

Prioriteret levering (A prioritaire):

Norden kr. 30,00
Grønland kr. 55,00
Øvrige Europa kr. 40,00
Øvrige udland kr. 60,00
Ikke-prioriteret (B economique): 90% af ovenstående.

Betaling fra udlandet

Indbetal på selskabet Libertas' danske girokonto 80 80 5 77 (dette er i hvert fald muligt i Skandinavien) eller send en udenlandsk check på beløbet + 40 danske kroner i gebyr (omregnet til pågældende udenlandske valuta) til forretningsføreren.

Tidsskriftet Libertas

ISSN 0107-8046.

© Libertas 1995 med følgende undtagelser: „Socialisme“ © Margit von Mises 1979, dansk oversættelse P. Bering; „Inspiration fra Adam Smith“ © Václav Klaus 1995, dansk oversættelse HC Hansen.

Eftertryk med kildeangivelse er tilladt med følgende undtagelser: „Inspiration fra Adam Smith“.

Artikler — signerede eller usignerede — udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hæfter alene forfatterne og redaktionen.

Redaktion

Niels Erik Borges
Christoffer Boe
Kristoffer Bohmann
Vestre Allé 1, 4.th.
9000 Aalborg
Tlf.: 98 16 25 24

Mikael Bonde Nielsen
Lars Christensen
HC Hansen
Per Ørum-Hansen (ansvh.)
Yrsavej 13, 3.
2000 Frederiksberg
Tlf. 38 88 61 15
Fax 38 88 16 86

Indlæg

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art — f.eks. artikler, boganmeldelser, noveller, essays og illustrationer (fotos, tegninger, diagrammer e.l.) — men påtager sig intet ansvar for materiale, der tilsendes uopfordret.

Indlæg sendes på 3,5" diskette vedlagt papirkopi (Macintosh eller PC; MS Word 1.0-5.1 eller WordPerfect 4.2-5.1) til:

HC Hansen
Vestagervej 27
2900 Hellerup
Tlf./fax 39 61 70 79

Indhold

Frihed kræver lovbrud. 3 <i>Redaktionen</i>	Socialisme 13 <i>Ludwig von Mises</i>
Inspiration fra Adam Smith 4 <i>Václav Klaus</i>	Boganmeldelser 18 <i>Walt Disney Co.: Skatteplyndring</i> <i>Václav Klaus: Rebirth of a Country</i> <i>Vera C. Smith: The Rationale of Central Banking</i>
Privatiseringer i Tjekkiet 6 <i>Lars Christensen</i>	
Rothbards arvegods 7 <i>Otto Brøns-Petersen</i>	

Frihed kræver lovbrud

Kære læser

Frihedsorienterede fulgte engageret Ronald Reagans politik i USA og Margaret Thatchers politik i Storbritannien. Politikken i USA og Storbritannien glædede frihedsorienterede, der så dem som praktiske eksempler på, at ikke alle politikere ønsker en stor og dominerende stat. Thatcher og Reagan var liberale og individorienterede ikoner.

Imidlertid er det en realistisk erkendelse, at Thatcher og Reagan kun i en periode bremsede en udvikling, der i alle aspekter hastigt går mod meget stor offentlig styring og meget begrænset personlig frihed. Denne udvikling, der forløber på samme måde over det meste af verden, skyldes primært institutionelle og strukturelle forhold.

Václav Klaus, tidligere finansminister i Tjekkoslovakiet og nu premierminister i Tjekkiet, nyder i øjeblikket gunsten som ikon for frihedsorienterede. Denne status er bygget på flere forhold, dog primært at Klaus ved utallige lejligheder har tilkendegivet at være bevidst — og belæst — liberal. Ydermere skyldes Klaus' popularitet blandt frihedsorienterede hans tilsyneladende stålsatte vilje til at opnå resultater for Tjekkiet og den tjekkiske befolkning gennem en renlivet liberal reformpolitik.

Trods de hidtil bemærkelsesværdige resultater i Tjekkiet er der grund til allerede nu at forvente, at også Tjekkiet på et tidspunkt vil blive ramt af de institutionelle og strukturelle fælder, der er indbygget i det politiske marked.

Utallige gange er der i historien set liberale lysglimt i det tunge og satte mørke, statens væsen udgør. Stærke personligheder har på forskellige pladser i historien med varierende held søgt at trænge staten tilbage for at give plads til personlig udfoldelse. Dette til trods har statsmagten altid restitueret sig og er overlevet i en endnu mere effektiv og udspekuleret form.

Gennem almindeligt historisk kendskab kombineret med public choice-skolens teorier står det ulykkeligvis fast i dag, at stater ikke kan afskaffes, at skatterne og det offentlige engagement i økonomien og dominans over individet altid vil vokse.

Hvis man som liberal søger frihed, må man derfor opgive illusioner om, at den kan opnås gennem politiske og kollektive initiativer. Hvis man ikke allerede har gjort det, er det nødvendigt at opgive at forsøge at overholde lovgivningen. Videre er det nødvendigt at erkende, at et moralsk liv og samfund kræver respekt for andre individers frihed. Det er også en vigtig erkendelse, at de nyttesløse realpolitiske initiativer blot føres videre i andre rammer, hvis lovgivningen brydes udelukkende med det mål for øje at bekæmpe staten og dens væsen.

Kampen for andres frihed og for „friheden som den store sag“ er omsonst. Kun når der direkte opnås personlig vinding, kan det betale sig at trodse statens knægtelse. Hvis kampen for personlig frihed gøres til en kollektiv øvelse, er den dømt til at mislykkes, da den kollektivismen, staten er funderet på, hermed lukkes ind af bagdøren. Den sikreste vej til personlig frihed er initiativer, der giver personlig fordel. Det er unødvendigt og i værste fald farligt at ignorere lovgivningen af trods alene. Som fornuftsprincip bør handling være mere formålsbestemt end blot at trodse en upersonlig størrelse.

Når lovgivningbrud derimod ledsages af den behørig respekt for andre individers frihed, som et moralsk liv og samfund kræver, kombineret med mulighed for personlig vinding, er det fuldt ud acceptabelt og nærmest nødvendigt.

Redaktionen

Inspiration fra Adam Smith

Den tjekkiske økonom og premierminister modtog den 10. marts 1995 Adam Smith Prisen fra selskabet Libertas' præsidium. Her følger den danske oversættelse af hans prisforelæsning „Inspiration from Adam Smith“ i Domus Technica, København.

Af Václav Klaus

Det er en stor ære for mig at modtage Adam Smith Prisen fra jeres agtede selskab. Jeg har tidligere modtaget Schumpeterprisen og Ludwig Erhard-prisen, men navnet Adam Smith betyder uden tvivl langt mere for os alle sammen. Derfor er det intellektuelt utroligt stimulerende for mig at tale her idag og på nogen vis at blive knyttet til navnet på faderen til samfundsvidenskab i almindelighed og økonomisk videnskab i særdeleshed: Adam Smith.

Som det er bekendt, led Tjekkiet og andre tidligere kommunistiske lande i årtier under et centralt planlagt og centralt administreret system. Det var et sløset og ineffektivt system, et system der ikke afspejlede menneskelige behov og ønsker. I dag er det efter min opfattelse ikke nødvendigt at forsøge at føje noget nyt til kritikken af et sådant system. Det var af en vis relevans før vores fløjlsrevolution. Vores tids opgave er positiv: At erstatte et sådant system med en velfungerende effektiv markedsøkonomi baseret på privat ejendomsret og privat initiativ. Jeg vil her i aften forsøge at argumentere for, at Tjekkiet allerede har introduceret et sådant system, og at landet ved at gøre dette er trådt ind i, hvad vi kalder *den tidlige posttransformationsfase*.

I kan være forvissede om, at i alle vores bestræbelser de seneste år med at afskaffe kommunismen og introducere et frit samfund og markedsøkonomi har Adam Smiths budskab været helt afgørende og aldeles uundværligt. Min erfaring siger mig, at det netop er den sande forståelse af Adam Smiths lære eller manglen på samme, der udgør forskellen mellem den vellykkede og den mislykkede tilgang til transformationen af postkommunistiske lande.

Lad mig først sige et par ord, der angiver relevansen af Adam Smith for os i dag, og derefter beskrive den nuværende fase — særligt i den økonomiske sfære — af vores helt grundlæggende systemændring.

Transformationsvisioner og -strategier — og Adam Smith

Adam Smith har forsynet os med *en klar vision* om, hvor vi skal hen; en vision som hverken behøver rettelser eller tilføjelser. Laissez-faire, markedsøkonomi uden (som jeg altid siger) diskvalificerende adjektiver, lille stat, frihed og ansvar står selv i dag som slagordene for vores tankegang. Det kan lyde trivielt i denne forsamling, men det er ikke trivielt nu til dags — hverken i de postkommunistiske lande eller Vesteuropa. Jeg er overbevist om, at Adam Smiths budskab paradoksalt nok er lige så relevant, som det var i den merkantilistiske tidsalder for to hundrede år siden.

Adam Smith lærer os, at det at søge at fremme sine egne interesser, er den bedste og eneste mulige måde, hvorpå at maksimere velfærd for alle medlemmer af samfundet. Vi forsøgte — førhen — at opfinde og indføre utopiske motiver for menneskelig handling, men Adam Smith vidste, at hvis et økonomisk og socialt system skal fungere effektivt og uden

gnidninger, må vi gøre brug af „de stærkeste og ikke de højeste“ motiver for menneskelig handling. Jeg ved, at denne tanke blev anset for kætteri i det 18. århundredes England, men det tragiske er, at den bliver anset for kætteri endog i dag i en verden af paternalistiske, overregulerede velfærdsstater. Adam Smith gjorde det overbevisende klart for os, at det stærkeste motiv er „hvert menneskes konstante, vedvarende og uafbrudte anstrengelse for at forbedre sine vilkår“. Han vidste også, at en nations velstand kun vokser, når dens enkelte borgere bliver rigere. Jeg mener, at dette er en uundværlig del af vores intellektuelle udrustning.

Alt dette er af helt afgørende vigtighed i dag, fordi vi bliver konfronteret med farlige drømmerier om et anderledes økonomisk og socialt system, og med åbenlyse eller skjulte mistanker om, at rigdom kun kan opnås på andres bekostning, og at skabelsen af velstand er et nulsums-spil. Det kan selvfølgelig hænde, men kun når Adam Smiths instruktioner ikke følges.

Adam Smiths budskab er vigtigt, ikke kun i den ret esoteriske verden af idéer og visioner. Hans lære giver os — i det mindste implicit — klare instruktioner om den samlede transformationsstrategi. Og det er et meget pragmatisk spørgsmål.

Adam Smith vidste, at markedet og dets uddybning og udvidelse er en spontan proces, som ikke kan planlægges, organiseres eller konstrueres, fordi det er resultatet af millioner af individuelle menneskelige handlinger, og ikke af en ambitiøs enkelt handling baseret på en bevidst menneskelig plan (for nu at anvende Hayeks berømte udtryk).

I vores del af verden var vi under stærkt pres for at „skabe“ markeder først og „bruge“ dem bagefter. Vores modstandere ønskede at se et fuldstændigt reformprogram med de enkelte reformskridts forløb og rækkefølge planlagt i detaljer. De ønskede ikke at deltage aktivt i den ofte besværlige og traumatiske transformationsproces. Deres tankegang var præget af, at de var vant til „konstruere“ et socialistisk samfund, og derfor ønskede de at „konstruere“ markeder. For at sige det på en anden måde, så ønskede de at introducere markedets usynlige hånd ved hjælp af en radikal reformists, en almægtig intellektuels eller en regeringsbureaukrats synlige og egenvældige hånd. Budskabet fra Adam Smith er imidlertid klart: Vi må liberalisere, afregulere, privatisere på et meget tidligt tidspunkt i transformationsprocessen, selv om vi konfronteres med forholdsvise svage og derfor ikke fuldt fungerende markeder. Den fashionable og kvasisofistikerede debat om reformskridtenes optimale forløb og rækkefølge,¹ eller om chokterapi versus gradvis reform, er ganske simpelt forfejlet.

Jeg må indrømme, at om vi kunne lide det eller ej, var vi nødt til at gå til værks med mange parallelle trin samtidig uden at forsøge at styre den overordnede samlede transformationsproces. At vente på det optimale forløb ville have betydet

at udskyde hele systemskiftet til en fjern fremtid, bevare de eksisterende, fornuftsstridige og ustabile forhold, og endelig at falde i reformfælden, som ville forårsage økonomisk kollaps og samfundets fuldstændige disintegration — som vi ser det nu i nogle af landene i transition.

De nylige tjekkiske erfaringer

Jeg vil vove at hævde her i aften, at vi forstod Adam Smiths budskab og har forsøgt at følge det i de forgangne fem år. Det gamle system var fuldstændigt miskrediteret. Dets institutioner blev afviklet, og — hvad der er langt vigtigere — det efterfølgende institutionelle vakuum blev hurtigt fyldt med en alternativ koordineringsmekanisme.

De institutionelle ændringer indbefattede gennemgribende og hastig privatisering af statens ejendom, prislberalisering, udenrigshandelsliberalisering, intern valutakonvertibilitet, hurtig udvikling af institutioner, der er uundværlige for en fuldt udviklet markedsøkonomis infrastruktur (bankvæsen, finansielle systemer), m.v. Alt dette er på plads nu, og det er der for at blive.

Med konsekvent makroøkonomisk politik er det lykkedes at opretholde en høj grad af økonomisk stabilitet. En fundamental systemændring, der ledsages af et betydeligt tab af udenlandske markeder, har en pris, der ikke er nul. Derfor har udsvingene i traditionelle makroøkonomiske indikatorer været større end i vanlige vestlige markedsøkonomier, hvilket nogen gange blev tolket som et tegn på fiasko. Forskellen i udsvingenes størrelse har imidlertid efter min opfattelse (og her taler jeg kun om den tjekkiske økonomi) været langt mindre end forventet.

Faldet i bruttonationalproduktet varede kun i et år, og selve faldet repræsenterede stort set kun en sund transformationstilpasning af irrationelle, ikke-levedygtige økonomiske aktiviteter. Det var en del af kuren, ikke en del af den oprindelige sygdom eller af en fejlslagen transformationsstrategi. Den økonomiske vækst vendte tilbage i 1994 (cirka 3%). Arbejdsløsheden har været ekstremt lav. Det seneste tal (januar 1995) er 3,4%, hvilket indikerer omstruktureringens meget hurtige tempo og økonomiens fleksibilitet. Inflationen har været faldende, og det seneste årlige tal (året til januar 1995) er 8,9%. Handelsbalancen viser overskud, valutareserverne vokser, den faste valutakurs (vis à vis US-dollar og D-mark), som blev introduceret i december 1990, er ikke blevet ændret i 50 måneder, og der er ingen fare for, at den vil ændres indenfor en overskuelig fremtid.

I den institutionelle sfære er vi parate til at: — fuldføre liberaliseringsprocessen ved at afregulere de få tilbageværende regulerede priser (der findes ikke flere prisreguleringer i Tjekkiet end i vestlige lande) og introducere fuld valutakonvertibilitet; — fuldføre privatiseringsprocessen, som under alle omstændighederne er ved at nærme sig sin afslutning.

Denne form for institutionel forbedring er regeringens opgave. Herudover må vi *uddybe markedet og styrke de medvirkende økonomiske agenter*. Dette er imidlertid allerede en del af den Smithske og Hayekske evolutionære proces, i hvilken statens rolle er perifer.

Men vi ser — i fællesskab med jer — en anden vigtig udfordring, som ikke er forbundet med vores oprindelige transformationsopgave: Udfordringen til at modstå fristelserne (forstørret af lobbyisternes stærke pres) til at introducere samme form for regulering, kontrol, bevillings-

begrænsning, m.v., som vi ser i vestlige lande nu til dags.

Jeg er sikker på, at I har jeres egne erfaringer i den henseende i jeres land, og jeg kan forsikre jer for, at vi med stor interesse har fulgt jeres hjemlige debat foruden resultaterne af folkeafstemningerne.

Lad mig sige et par ord om europæisk integration. Vores tilgang til europæiske institutioner baserer sig i højere grad på idéer om åbenhed, frihed, udveksling — frivillige og spontane aktiviteter — end på idéer om konstruktivisme, etatisme, interventionisme, regulering og kontrol. Vi ønsker et frit Europa; vi ønsker europæiske institutioner, der vil forøge friheden for de mennesker, som lever i Europa; vi ønsker institutioner, som vil gøre vores liv gladere og vil bidrage til forøgelse af velfærden for os alle. Vi ønsker ikke institutioner, som vil forsøge at kontrollere os, regulere os, koordinere os, organisere os, præfabrikere os.

Den oprindelige europæiske vision blev accepteret af stort set alle europæere, men den er i stilhed blevet erstattet med en ganske anden vision — „Europaisme“, central koordinering, større ensartethed, reduktion af nationalstaternes ansvar og myndighed, m.v. Jeg tror, at en sådan vision fortsat mangler at blive forklaret til mange europæere. Deres spørgsmål må besvares, og deres betænkeligheder må bortvejres.

Konklusion

Tidligere kommunistiske lande — og vestlige demokratier lige så — står nu overfor nye udfordringer. Vi har alle behov for positive eksternaliteter. Fyrtårnet er et klassisk lærebogseksempel. Det fyrtårn, som Adam Smiths lære udgør, står her, og jeg er sikker på, at vi bør følge det.

Note

1. „Optimal sequencing“.

Privatiseringer i Tjekkiet

Privatisering var 1980'ernes megatrend i Vesteuropa og er ved at udvikle sig til 1990'ernes vækstgenerator i Østeuropa. I Tjekkiet har man gennemført gennemgribende privatiseringer. Denne økonomiske chokkur, der har stor folkelig opbakning, har medført rekordlav arbejdsløshed.

Af Lars Christensen

I modsætning til f.eks. Ungarn og Rumænien har Tjekkiet valgt at udsætte økonomien for en chokkur og søgt at privatisere mest muligt hurtigst muligt. Denne strategi er valgt for at undgå, at eventuelle midlertidige økonomiske nedgange bliver trukket ud og dermed kommer til at forhindre yderligere liberaliseringer af økonomien. Den tjekiske strategi tyder på at virke. Således er Tjekkiet i dag det østland, hvor opbakningen til fortsatte privatiseringer er størst, og det er næppe nogen overdrivelse at påstå, at Tjekkiet i dag er det land i hele Europa, hvor der er den største folkelige tro på kapitalismen og det frie marked.

I perioden lige efter anden verdenskrig blev størstedelen af den tjekiske økonomi nationaliseret. En del af de tjekiske privatiseringsforanstaltninger har vendt sig mod at give ejendom tilbage til de personer eller arvinger til de personer, som i nationaliseringsperioden fik frataget deres ejendom. Således blev værdier for mere end 12,5 mia. US-dollars alene i 1991 givet tilbage til tidligere ejere. Det har især drejet sig om lejligheder, industribygninger og detailvirksomheder, men også en del landbrugsejendomme er blevet givet tilbage.

En anden metode som har været anvendt i de tjekiske privatiseringsbestrebelse er såkaldte „small scale“-privatiseringer, altså privatisering af mindre detailhandler, restauranter og forskellige former for serviceerhverv og liberale erhverv. Disse virksomheder, som er blevet solgt til privatpersoner, er typisk forholdsvis små. Således har de haft en gennemsnitsværdi på ca. 35.000 US-dollars. Disse privatiseringer har været en enorm succes, hvilket har øget den folkelige opbakning til privatiseringsprocessen. Privatiseringerne er foregået efter et auktionsprincip og har indbragt over 1 mia. US-dollars. Disse penge er ikke gået i statskassen, men er derimod blevet anvendt til at købe dårlige lånere ud af de tidligere nationaliserede banker. Dette har betydet, at man stort set har undgået, at bankerne er blevet gjort insolvente, på trods af tidligere tiders meget løse kreditpolitik fra bankernes side.

De mest ambitiøse privatiseringer, der har været benyttet i Tjekkiet, har været de såkaldte „large scale“-privatiseringer. Disse privatiseringer har haft til formål at privatisere store tjekiske industrier og kan altså ses som et modstykke til de privatiseringer der fandt sted i 1980'erne i Vesteuropa og især i Storbritannien. Den tjekiske regering har med disse privatiseringer kastet sig ud i et projekt af en omfattende karakter. I modsætning til andre østeuropæiske lande, som har været tilbageholdende med denne type privatiseringer, så har man i Tjekkiet kastet sig frygtløst ud i dette store projekt.

To metoder har været benyttet til at sælge disse store industrier, nemlig såkaldte kuponprivatiseringer og salg til udenlandske investorer. Kuponprivatiseringerne satte almindelige tjekiske borgere i stand til at købe andele og aktier i de privatiserede industrier. Enhver tjekke over 18 år modtog et hæfte med kupo-

ner, der kunne benyttes til at købe aktier for. Hvert hæfte havde en værdi på 1000 tjekiske kroner. I enhver større tjekisk by blev der oprettet et privatiseringscenter, hvor borgerne kunne investere deres kuponer i de virksomheder, der var blevet udbudt til privatisering. Ved udgangen af 1992 var 1872 virksomheder med en værdi på ca. 17 mia. US-dollars udbudt til privatisering. Disse virksomheder repræsenterede i værdi ca. 30% af de virksomheder, som er valgt til at blive privatiseret. Heraf blev virksomheder til en værdi af ca. 8,5 mia. US-dollars privatiseret gennem kuponprivatiseringer. Kuponprivatiseringerne fandt sted i perioden fra maj til december 1992. I denne første privatiseringsrunde blev der solgt over 200 millioner aktier i næsten 1000 aktieselskaber ved hjælp af kuponmetoden. Dette har betydet, at Tjekkiet har udviklet sig til et land fuld af kapitalister, og den markedsøkonomiske mentalitet er blevet kraftigt styrket.

En interessant detalje ved de tjekiske reformer er, at de ikke har fokuseret specielt på udenlandske investorer. I stedet for at give særfordele til udlændinge, har tjekkerne forstået, at reformerne først og fremmest drejer om at skabe en velfungerende markedsøkonomi, og at det grundlæggende er et sygdomstegn for en økonomi, hvis der skal særlige foranstaltninger til, for at udenlandske investorer vil melde sig. Helt frem til 1994 har de samlede udenlandske investeringer således været relativt lave sammenlignet med resten af Østeuropa, men nu, hvor reformerne er på plads, er de i kraftig vækst.

Modsat de fleste andre østeuropæiske lande så har privatiseringstempoet i Tjekkiet været utroligt højt. Den private sektors andel af bruttonationalproduktet er steget fra 4,1% i 1989 til 29,9% i 1993 og til 56,0% i 1994. Ved udgangen af 1995 forventes den private sektors at udgøre hele 80% af BNP.

Den tjekiske regering ønsker ikke at transformere den tjekiske økonomi til en blandingsøkonomi à la den danske, men derimod til en ægte kapitalistisk økonomi, hvor staten kun varetager ganske få opgaver såsom politi, forsvar og retsvæsen samt meget få sociale og undervisningsmæssige opgaver.

På trods af omfanget af den tjekiske privatiseringspolitik er der i dag ikke noget væsentligt arbejdsløshedsproblem i landet. Kun 3-4% af den tjekiske arbejdsstyrke er i dag uden arbejde, og det er endda sådan, at der i visse dele af landet endog er mangel på arbejdskraft — f.eks. er der i Prag en arbejdsløshed på under 1%. De tjekiske erfaringer viser altså, at privatiseringer ikke nødvendigvis fører til arbejdsløshed — snarere tværtimod.

Danske politikere kunne lære meget af de tjekiske reformer. Modsat danske politikere har den tjekiske regering nemlig en stærk tro på markedsøkonomien og på fremtiden. Modsat danske politikere tager tjekkerne tyren ved hornene og erkender, at staten bedst fremmer den økonomiske udvikling ved at holde fingrene langt væk fra økonomien.

Rothbards arvegods

Murray N. Rothbard (1926–1995) var en af det 20. århundredes største tænkere. Hans arbejder spændte over så vidt forskellige discipliner som økonomi, filosofi og historie. I det filosofiske værk *The Ethics of Liberty* præsenterede han et gennemarbejdet argumentationsapparat. Rothbard gjorde det i *The Ethics of Liberty* klart, at etiske principper skal være universelle for at have gyldighed. I sit historiske værk *Conceived in Liberty* udrede Rothbard, hvordan Amerika blev født gennem en frihedsrevolution.

Af Otto Brøns-Petersen

„All of my work has revolved around the central question of human liberty. For it has been my conviction that, while each discipline has its own autonomy and integrity, in the final analysis all sciences and disciplines of human action are interrelated and can be integrated into a ‘science’ or discipline of individual liberty.“ (1982, v)

Ved sin død den 7. januar 1995 efterlod Murray N. Rothbard sig et forfatterskab på mere end en snes bøger, bidrag til andre 40 bøger, et lignende antal faglige artikler og et tusindtal kommentarer, anmeldelser og indlæg. Emnerne spænder fra hans egentlige akademiske felt, økonomi, til videnskabsteori, politisk filosofi, historie, politik og film (og en enkelt madopskrift). Rothbard elskede friheden passioneret og afskyede aggression og tvang — ikke mindst i den organiserede statslige form. Han gik ikke af vejen for kontroverser, snarere opsøgte dem og var en eminent retoriker.

Han blev 68 år. Han havde i nogle år været professor i økonomi i Las Vegas efter at have bestridt et mangeårigt professorat i New York.

Hans arbejder bygger på den østrigske skole i økonomisk teori og her ikke mindst læremesteren Ludwig von Mises, på aristotelisk videnskabsfilosofi og rationalisme, på thomistisk etik, på lockesk politisk filosofi og på radikal revolutionsfilosofi fra det 17. og 18. århundredes Amerika og England.

Det er en nærliggende mistanke, at en sådan forfatter fristes til at falde for eklekticisme — at blande doktriner, som indbyrdes ikke hænger sammen. Der er i hvert fald langt fra Mises til Aristoteles i talrige henseender. Men Rothbard miksede ikke; han integrerede. Han efterlader en forbløffende systematisk tænkning, præget af knivskarp logik, rationalisme og konsekvens. En bærende pille i denne tankegang er, at menneskelivets uendelige subjektivism og individualitet må baseres på noget objektivt. For mange liberalistiske tænkere i dette århundrede har det været afgørende, at netop meget snævre grænser for, hvad der kan siges noget objektivt om, må efterlade en stor sfære for mennesket til individuel udfoldelse. Sådan var også min egen instinktive fornemmelse, da jeg læste — og forkastede — Rothbard første gang. Men han påpegede for det første, at den subjektive begrundelse ikke er et solidt grundlag for friheden, og henviste bl.a. til, hvordan utilitarismen var drevet fra et liberalt udgangspunkt i stadig mere statsvenlig retning. Hvis vi ikke kan udtale os sikkert om nogen som helst værdi, hvordan kan vi da stå imod værdier, som indebærer krænkelse af individuel frihed? For det andet er menneskets krav på frihed så stærkt og så velunderbygget i dets natur, at det simpelt hen er en objektiv, universel ret. Luk øjnene op og betragt verden; den indeholder stærke argumen-

ter for frihed!

Rothbard var erkendelsesteoretisk realist. Det er en opfattelse, der hviler på en forudsætning om, at verden eksisterer uafhængigt af erkendelsen, og at vi er i stand til at erkende den. Vore begreber om tingenes natur afspejler således noget virkeligt. Man kan sige, at det er den samme virkelighedsopfattelse, som implicit ligger bag mest menneskelig aktivitet (f.eks. at gå over vejen uden at blive kørt ned), og som har skabt betydelige naturvidenskabelige frembringelser. Men for socialvidenskaben er det centrale den menneskelige natur. Og Rothbard var yderst opmærksom på, at mennesket adskiller sig fundamentalt fra andre fænomener i naturen, og talte for metodologisk dualisme — opfattelsen af, at der må anvendes en anden metode i socialvidenskaben end i naturvidenskaben. Mennesket er således karakteriseret ved at foretage meningsfyldte, formålsrettede handlinger. Disse handlinger kan forstås kvalitativt; derimod kan de aldrig kvantificeres på samme måde som simple kvantificerbare naturvidenskabelige love. Man kan forudsige faldhastigheden af en sten, der kastes ud fra Rundetårn, men ikke højden af renten, som er et resultat af utallige individers subjektive vurderinger og formålsfyldte handling. Rothbard var derfor en stærk kritiker af positivisme i socialvidenskab.

Økonomi

Rothbard var som økonom elev af Mises og delte hans opfattelse af, at økonomi er en del af en bredere videnskab om menneskelige handlinger, *praxeologi*. Det er ved at forstå de principper, det handlende individ anvender, når det forsøger at opnå størst mulig tilfredsstillelse (eller med Mises' terminologi: størst mulig „removal of uneasiness“) med dets udrustning af knappe midler, at indsigten i økonomiske fænomener opnås. For både Mises og Rothbard var det helt centralt, at man ikke, som især neo-klassiske økonomer ynder, kan bygge økonomisk teori på en implausibel antagelse om, at aktørerne besidder perfekt information. Usikkerhed om fremtiden er et grundvilkår for al menneskelig aktivitet, der dermed altid bliver spekulativ, og en af det økonomiske systems centrale funktioner er netop at håndtere usikkerhed. Derfor bliver entreprenøren en vigtig figur i koordineringen og forbedringen af den økonomiske aktivitet. Tab eller profit bliver afgørende selektionsmekanismer, som skiller dårlige entreprenører fra gode. Det er dog vigtigt for Mises–Rothbard-opfattelsen af entreprenøren, dels at der er tale om en *funktion* i økonomien, som præger alle aktører, snarere end om en bestemt type individer (som f.eks. hos Schumpeter); alle er underkastet usikkerhed og kravet om at måtte spekulere om fremtiden. Dels er profit/tab-selektionen ikke så meget et spørgsmål om at udpege „tabere“ og „vindere“, som et spørgsmål om at lede

hver enkelt aktører i den retning, hvor deres komparative fordele er størst. De så således Ricardos lov om de komparative fordele som grundlaget ikke alene for økonomisk aktivitet, men for socialt liv i det hele taget. Det er de gensidige fordele ved menneskeligt samarbejde, som er årsagen til, at der overhovedet findes menneskelige samfund. Denne konklusion er givet for rationalistisk for andre af Mises elever — ikke mindst Hayek — men det var karakteristisk for Rothbard, at han så en rationel mulighed for at gennemskue essentielle sammenhænge i Verden; ja det er den rationelle analyse, som i det hele taget muliggør menneskeligt liv. Mennesker kan ikke vide alt, men det medfører ikke, at rationel viden er udelukket.

Mises havde i 20'erne i den såkaldte kalkulationsdebat om muligheden for et socialistisk økonomisk system påpeget, at et sådan system ikke kunne fungere selv baseret på rationel indsigt i økonomiske data, fordi de centrale planmyndigheder ikke kunne kalkulere de rette økonomiske beslutninger. Den socialistiske idé var dermed uden teoretisk fundament. Kun på markedet og kun med privat ejendomsret til produktionsmidlerne var kalkulation mulig. Rothbard tilsluttede sig dette synspunkt og tilføjede, at der af samme årsag ikke kunne opstå en situation med kun ét monopoliseret selskab i en markedsøkonomi — det ville ramme grænsen for, hvornår det var muligt at kalkulere.

For Rothbard var markedsinstitutionernes unikke egenskaber ikke blot et spørgsmål om teoretiske finesser; tværtimod var markedssystemet i den vestlige verden i de seneste århundreder helt afgørende for den velstand, som findes i dag:

„Only liberty, only a free market, can organize and maintain an industrial system, and the greater the population, the more necessary is the unfettered working of such an industrial economy. Laissez-faire and the need for the free market become more evident as an industrial system matures; radical deviations cause breakdowns and economic crises. This crisis of statism becomes particularly dramatic and acute in a socialist society; hence the inevitable breakdown of statism has first become strikingly apparent in the countries of the socialist (i.e. communist) camp.“ (1965, p. 22)

Det bemærkelsesværdige ved denne forventning om planøkonomiens uundgåelige sammenbrud er, at den ikke stammer fra de senere år, men blev formuleret allerede for 30 år siden — mens bl.a. Sovjetstatens resultater indenfor rumforskning betød, at mange økonomer mødte dens slags synspunkter med skepsis og hovedrysten. Det var deres overdrevne interesse for overfladiske statistiske fænomener og manglende interesse for egentlig teori, som blandede dem for det „strikingly apparent“.

Rothbards økonomiske hovedværk *Man, Economy and State* udkom allerede i 1962 — altså før han var 35 år — og er med sine to bind med i alt 1.500 sider blevet betegnet som en af økonomisk teoris sidste „treatises“, dvs. samlede teoretiske fremstillinger. Selv om bogens titel er programmatisk, så handler den mest om „man“ (praxeologi) og „economy“, dvs. det frie markedssystem (også kaldet *catallatics*). Logikken i og konsekvenserne af statsintervention i frie økonomiske transaktioner, „state“, er derimod helliget godt 100 sider. Til gengæld er *Power and Market* fra 1970 stort set alene helliget kritikken af intervention; dog indleder Rothbard med et kapitel, der skal godtgøre, at selv militært forsvar er en ydelse, der kan produ-

ceres på det frie marked.

Rothbards analyse af „economy“ og „state“ bygger på erkendelsen af, at der fundamentalt er to former for sociale relationer: På den ene side frivilligt samarbejde gennem markedet og andre frie institutioner og på den anden tvang. Et hovedformål har været at vise, at den sidste metode aldrig er at foretrække ud fra økonomiske overvejelser. Ingen begrundelse for statsintervention — heller ikke Mises' synspunkt om, at markedsøkonomien forudsætter et statsligt tvangsmonopol til at opretholde markedsordenen — fandt Rothbards accept:

„Those *laissez-faire* economists and writers, past and present, who have stopped short at the impossible Utopian ideal of a 'limited' government are trapped in a grave inner contradiction.“ (1970, p. 9)

Rothbards begrundelse for det kapitalistiske system var ikke baseret på den hypotetiske allokeringssluttilstand, markedet frembringer under idealiserede forudsætninger om konkurrence og information. Tværtimod var det de gensidige fordele ved den økonomiske *proces*, der lå til grund. Han forsøgte at rekonstruere velfærdsteorien — i *Towards a Reconstruction of Utility and Welfare Economics* (1956) — og vise, at selv når man accepterer begreber som social velfærd (defineret som en forbedring af *alle* agenters velfærd), kan statslig intervention ikke begrundes ud fra nyttebetragtninger. Hvor markeds-transaktioner forbedrer de involverede parter nytte, kan intervention aldrig gøre noget tilsvarende, fordi de netop kun realiseres i kraft af, at nogen bliver tvunget til at handle mod deres vilje (for en til dels kritisk behandling, se i øvrigt Brøns-Petersen 1992).

Hans arbejder i anvendt økonomisk teori fokuserede primært på penge teori, bankvæsen og konjunkturteori — og på sammenhængen mellem disse felter. Rothbard var også på det konjunkturteoretiske område stærkt influeret af Mises, men tillige af den ligeledes østrigske Böhm-Bawerks kapitalteori. Konjunkturcykler er et resultat af fejlvurderinger hos entreprenørerne, men i modsætning til konstante, individuelle fejlbedømmelser hos de enkelte entreprenører, kræver konjunkturcykler, at entreprenørerne samtidig begår systematiske fejl. En sådan fejlkilde findes ikke i de data, som genereres på markedet, mente Rothbard, men en uventet stigning i likviditeten kan midlertidigt drive renten ned og ændre kapitalens struktur. Da renten på sigt imidlertid udelukkende bestemmes af aktørernes tidspræference, som ikke ændres af en stigning i likviditeten, må renten og kapitalstrukturen tilpasses igen, og i denne tilpasning afløses det boom, som rentefaldet medførte, af et bust. Rothbard påpegede utrætteligt, at problemet ikke så meget var bust'et, som var en nødvendig og uafvendelig genopretning af økonomien — men selvsagt med store omkostninger i form af ledighed og tab af økonomiske værdier. Problemet lå snarere i det diskoordinerende boom og den tilgrundliggende manipulation med likviditeten. Ifølge Rothbard kræver en undgåelse af konjunktursvingninger, at statens monopol på centralbankvæsen afskaffes, og at penge i stedet udstedes af private banker på markedet. Han gjorde sig i den forbindelse til talsmand for, at et hæderligt bankvæsen kræver udstedelse af penge med 100 pct. reserve i guld, så penge i realiteten antager den oprindelige funktion som warehouse receipts. Han har efter min opfattelse ikke kunnet give et tilfredsstillende svar på, hvorfor private banker ikke legitimt skulle kunne udstede penge med mindre end 100% reserve, hvis både udstedere og kunder (som selv kan vælge

hvilke betalingsmidler, de vil acceptere) er enige om det.

Det konjunkturforløb, Rothbard mest indgående har analyseret, er krisen i 30'erne og dens optakt i 20'erne i *America's Great Depression* (1963). Han afliver i værket samtidig myten om præsident Hoovers laissez-faire-politik i 20'erne som kontrast til præsident Roosevelts interventionistiske New Deal. New Deal-politikken startede allerede under Hoover, og dens interventioner var skyld i, at en monetært induceret recession udviklede sig til en fuld depression. Historikeren Paul Johnson, der i sin feterede *A History of the Modern World* (1983) når samme konklusion, baserer sig i høj grad på Rothbards værk.

Rothbards sidste — og ambitiøse — værk kom også til at omhandle økonomi og økonomisk teori. I januar, næsten samtidig med hans død, udkom de to første bind af et teoriehistorisk værk. Tredje bind var endnu ikke afsluttet. Ikke overraskende indeholder værket en skarp kritik af anti-laissez faire-økonomer som John Maynard Keynes, men også en række fri-markedsøkonomer, inklusive selveste Adam Smith, er genstand for kritik. Det var Rothbards opfattelse, at de tidlige britiske økonomer trods deres markedsadvokatur i for høj grad var præget af protestantisk tankegang. Han fandt en rigere, mindre verdsligt fornægtende tradition hos dele af katolicismen — f.eks. den spanske Salamanca-skole — selv om den unægtelig var præget af Aquinas' blatante misforståelser af økonomiske fænomener (så som teorien om den normativt „retfærdige pris“). Jeg kan desværre ikke vurdere projektets succes; alle tre bind mangler stadig i min reel.

Det frie samfunds fundament

Trods økonomen Rothbards utrættelige forsøg på at vise de enorme fordele i levestandard i en fri markedsøkonomi var økonomiske konsekvenser ikke libertarianeren Rothbards primære begrundelse for det frie samfund. Her valgte han en radikalt anderledes tilgang end sin økonomiske læremester Mises:

„It so happens that the free-market economy, and the specialization and division of labour it implies, is by far the most productive form of economy known to man, and has been responsible for industrialization and for the modern economy on which civilization has been built. This is a fortunate utilitarian result of the free market, but it is not, to the libertarian, the *prime* reason for his support of this system. That prime reason is moral and is rooted in the natural-right defense of private property ... Even if a society of despotism and systematic invasion of rights could be shown to be more productive than what Adam Smith called 'the system of natural liberty', the libertarian would support this system.“ (1973b, p. 40)

For Rothbard var frihedens funderet på et naturretligt grundlag, som igen tog udgangspunkt i menneskets natur og den etik, der følger af den. Han har kun i begrænset omfang redegjort for sammenhængen mellem natur og etik, men var givet inspireret af Ayn Rand og hendes filosofiske retning, objektivisme. I de senere år var der også en påvirkning fra Hans Hermann Hoppes argumentationsetik. Rothbard var en overgang knyttet til kredsen omkring Rand, men oplevede som så mange andre af hendes associerede ideologiske fæller, at forbindelsen blev brudt. Han har sjældent omtalt den randske inspiration, men har derimod for nogle år siden beskrevet mødet med „den randianske kult“ (1987a).

Rothbard lagde derimod betydelig vægt på, at libertariansk etik kan baseres på nogle få, ganske enkle *aksiomer*, dels:

„The libertarian creed rests upon one central axiom: that no man or group of men may aggress against the person or property of anyone else. This may be called the 'nonaggression axiom'. 'Aggression' is defined as the initiation of the use or threat of physical violence against the person or property of anyone else. Aggression is therefore synonymous with invasion.“ (1973b, p. 23)

— og som basis for “person or property”:

„... the absolute right to private property of every man: first, in his own body, and second, in the previously unused natural resources which he first transforms by his labor. These two axioms, the right of self-ownership and the right to 'homestead', establish the complete set of principles of the libertarian system.“ (ibid., p. 39)

De sidste to aksiomer er inspireret af John Locke og fastslår dels individets ret til sig selv, dels ophavet til ejendomsretten til fysiske genstande. Er ejendomsretten til fysiske genstande først etableret, er ejendomsretsforholdet ret uproblematisk. Ejeren er retmæssig ejer, indtil han frivilligt giver afkald på ejendommen enten ved at forære den bort eller ved en frivillig udveksling på markedet. Enhver ufrivillig afståelse strider mod ejendomsretten og er etisk ugyldig. Men hvordan opnås ejendomsretten til fysiske objekter i første omgang — og hvad gælder for uretmæssig ejendom, hvor den retmæssige ejer ikke længere kan identificeres? Her pegede Rothbard med Locke på „homesteading“ aksiomet: Den første, som finder „frie“ ressourcer — det vil sige ejendom ikke retmæssigt ejet af nogen anden — har retten. Det følger ikke blot af finderens ret, men af at finderens i en vis forstand blander sin arbejdskraft — som han ifølge selvejeraksiomet er ejer af — med den fundne ressource.

Rothbard forsøgte at underbygge de to ejendomsretsaksiomer ved at diskutere implikationerne af at antage, at de ikke gælder (med klar parallel til beviset for aksiomer i den klassiske logik). Gælder selvejeraksiomet ikke, må det enten betyde, at nogle ejer andre, eller at alle ejer hinanden. At nogle ejer andre, er imidlertid naturstridigt, dels fordi alle mennesker har en fælles natur, dels fordi nogles ejerskab til andre betyder at leve af dem som parasitter i strid med de fundamentale principper for velstand: Produktion og handel. Det er klart, at der her må bygges på Rand for at etablere denne naturstrid. At alle ejer hinanden og dermed altid må indhente accept fra alle andre for at foretage sig noget, er et princip, som hurtigt ville lede til menneskeracens udslettelse. Ergo står selvejerskabet tilbage. Det er ligeledes umuligt, argumenterede Rothbard, at basere en social orden på, at „homesteaderen“ ikke har retten til frie ressourcer.

I *Ethics of Liberty* fra 1982 opstillede han en libertariansk ret baseret på aksiomet om non-aggression og ejendomsretsaksiomerne. Han kæmpede bl.a. med spørgsmålet om, *hvor meget* arbejdskraft, der skal blandes med en ressource, for at den kan homesteades. F.eks. Robert Nozick (1974) havde udfordret homesteadingsprincippet ved at spørge, om man kan opnå ejendomsret til Verdenshavet ved at hælde et glas tomatjuice i det. Rothbard forsøgte sig her med at opstille nogle rimelighedsbetragtninger (hvorved svaret på Nozicks spørgsmål i øvrigt bliver nej). En af disse betragtning-

ger er proportionalitetsprincippet i forbindelse med tyveri: Ofret har ret til dels at få sin ejendom tilbage, dels at tage en tilsvarende mængde ejendom fra forbryderen. Det er imidlertid ikke klart, hvorfor netop dobbelt-op er det rigtige princip (hvad jeg personligt ikke er sikker på. Det ville dog være unfair af læseren at tage stilling alene på grundlag af dette korte referat; Rothbard argumenter godt for sine principper, og *Ethics of Liberty* er en af hans bedste bøger, hvorfor et nøjere studium tilrådes). Rothbard anfører også, at selvejerskabet — i modsætning til fysisk ejendom — ikke kan opgives. Kontrakter, hvor folk sælger sig selv som slaver, har derfor ingen gyldighed.

Etisk universalitet

En styrke ved den aksiomatiske tilgang er, at man blot behøver at tage stilling til nogle ganske få „first principles“ for at afgøre, om man er libertarianer. Rothbards aksiomer er tilmed tilsyneladende ukontroversielle. De fleste betragter fysisk aggression som forkert, hvad enten det krænker den enkeltes ejendomsret til sig selv eller til fysisk ejendom. Slaveri, vold, mord, røveri og tyveri anses for etisk forkerte handlinger af både de fleste individer og mange retninger i politisk filosofi.

I næsten alle sådanne filosofier er staten primært begrundet netop i borgernes behov for beskyttelse mod sådanne krænkelser fra deres medmennesker. Dette var for Rothbard imidlertid et selvkontradiktorisk argument. For staten selv undtages fra de etiske principper, alle andre er underkastet:

„The State may ... be defined as that organization which possesses either one or both (in actual fact, almost always both) of the following characteristics: (a) it acquires its revenue by physical coercion (taxation); and (b) it achieves a compulsory monopoly of force and of ultimate decision-making power over a given territorial area. Both of these essential activities of the State necessarily constitute criminal aggression and depredation of the just rights of private property of its subjects (including self-ownership).“ (1982, p. 171)

Hvis etiske principper skal være gedigne, må de være universelle. Alle og ikke mindst, de der sætter sig for at opretholde disse principper, må være underkastet dem. For Rothbard var det ikke blot en selvmodsigtelse at betro forsvaret for individuelle rettigheder til en institution, der nødvendigvis krænker disse rettigheder; det førte også til massive krænkelser i praksis, hvor godt det end var pakket ind i:

„... high-sounding rhetoric. For centuries, the State has committed mass murder and called it ‘war’; then ennobled the mass slaughter that ‘war’ involves. For centuries the State has enslaved people into its armed battalions and called it ‘conscription’ in the ‘national service’. For centuries the State has robbed people at bayonet point and called it ‘taxation’. In fact, if you wish to know how libertarians regard the State and any of its acts, simply think of the State as a criminal band, and all of the libertarian attitudes will logically fall into place.“ (1973b, p. 46)

At staten, uanset hvor kraftige restriktioner den forsøges pålagt, rummer en naturlig tendens til ekspansion var efter Rothbards opfattelse ikke overraskende. Magthavernes indflydelse afhænger af, hvor „påkrævede“ statens „tjenester“ er, og det drejer sig derfor om at fremkalde et sådant behov. Samtidig vil det stærkt statsstyrede samfund udvikle sig til et kaste-

samfund, hvor den ene gruppe — eller kaste — fastlåses i forhold til den anden i kraft af de „succesfulde“ kasters evne til at udbytte andre gennem ekspropriationsinstrumentet. Der var ofte betydelige elementer af public choice-teori i hans ræsonnementer, trods hans erklærede skepsis overfor denne teori-dannelse. Et afgørende kritikpunkt var, at Rothbard så ideologiske overbevisninger som forudsætninger samfundets og statens udvikling og derfor ikke kunne acceptere simpel individuel velstandsmaksimering som den afgørende determinant. Ikke alle kaster er lige villige til at anvende aggression mod de andre. Og staten kan først anvendes som ekspropriationsinstrument i stor målestok, når denne anvendelse er blevet en accepteret ideologisk opfattelse. I sidste ende er den moderne stat dog paradoksalt nok også afhængig af, at forståelsen for markedet ikke helt forsvinder; ellers slagtes hønen, der lægger de gyldne æg.

Frihedens historie

Robert D. Kephart (1995) bemærker i sin nekrolog over Rothbard:

„I recall when, in 1973, he casually mentioned that he had written a history of colonial America, which I took to mean an article. What emerged from a dusty cardboard box, almost forgotten, was a manuscript of several thousand pages written without conviction that it might some day be published, but simply for the pleasure of self-enlightenment ... subsequently published in four volumes as *Conceived in Liberty* (1975a–c; 1979a).“

Rothbard anså den amerikanske revolution for et ægte libertariansk opgør med den engelske stats undertrykkelse og beskatning af kolonierne. Nok var „The Boston Teaparty“ og lignende begivenheder op til uafhængighedserklæringen i 1776 gnister, der fik revolutionen til at fænge. Men krudtet var, ideologisk talt, tørt i forvejen, og inspirationen kom fra England selv og fra den engelske revolution i 1600-tallet. Især John Lockes naturretsfilosofi fik indflydelse i kolonierne, hvor den lockeske inspiration bl.a. afspejlede sig i uafhængighedserklæringens tale om umistelige rettigheder og ret til revolution imod en repressiv statsmagt:

„Thus, America above all countries, was born in an explicitly libertarian revolution, a revolution against empire; against taxation, trade monopoly, and regulation; and against militarism and executive power. The revolution resulted in governments unprecedented in restrictions placed on their power.“ (1973b, p. 6)

Med tiden skulle imidlertid svigtende radikalitet i især spørgsmålet om slaveriet splitte det ellers fra fødslen libertarianske Demokratiske Parti og — sammen med ønsket om øget central styring i Washington — lede til borgerkrigen og med den til øget statsmagt. Rothbard fandt her endnu en bekræftelse af Bournes tese om, at „krigen er statens helbred“. Men USA bevarede en libertariansk tradition, som Rothbard vedblivende forsøgte at appellere til — i flere forskellige retninger.

Strategi

Et voksenliv gennem de sidste halvtres år har ikke været let fra et synspunkt, der hylder menneskelig frihed og fri økonomi. Efterkrigstiden byggede på en bred politisk og økonomisk konsensus om, at når staten succesfuldt kunne håndtere koordineringen af krigsindsatsen, så måtte den også kunne spille

en vigtig rolle i det civile liv (i USA blev „krig“ endog synonymt med „en effektiv indsats“ som i præsident Johnson's „War on Poverty“ — og siden „War on Crime“ og „War on Drugs“). Da ungdomsoprøret kom imod en krig, som i stigende grad pillede ved effektivitetsmyten (Vietnam-krigen), var det i høj grad farvet af kollektivism og marxisme. Hverken til højre eller venstre i det politiske spektrum så perspektiverne for frihed åbenlyst optimistiske ud. Ikke desto mindre var optimisme et gennemgående træk hos Rothbard. I en artikel fra 1965 slog han endda til lyd for *betydningen* af optimisme og kritiserede store amerikanske libertarianere som Albert Jay Nock og H.L. Mencken fra første halvdel af århundredet for „the great error of pessimism“. Rothbards argument for optimisme tog udgangspunkt i, at betingelserne trods alt havde været værre for det 17. og 18. århundredes libertarianere, som måtte kæmpe mod stærke konservative kræfter for selve ideen om industriel revolution. Denne idé var nu så rodfæstet, at få ville acceptere det skarpe fald i levestandard, som opgivelsen af markedsøkonomi fører med sig på længere sigt. De økonomiske vanskeligheder, som både de socialistiske økonomier og de interventionsprægede vestlige økonomier efterhånden ville komme i, ville lede til fornyet styrke bag libertarianske synspunkter. Dette gav håb om langsigtet optimisme, hvorimod han advarede mod at overfortolke enkeltbegivenheder til en kortsigtsoptimisme, som nødvendigvis måtte blive skuffet.

Planøkonomiens og interventionismens økonomiske krise indebar dog ikke automatisk succes for libertarianske ideer; de kræver for det første ideologisk overbevisning og almen „uddannelse“ i socialvidenskabelige sammenhænge. Og de kræver udfordring af magthavere, som ikke kan forventes at give godvilligt slip på privilegier og magt.

Et af de mindst systematiske elementer i Rothbards politiske virksomhed gennem et langt liv var spørgsmålet om *alliance*. Hvem bør man alliere sig med i striden for frihed? Både højre og venstre i det eksisterende spektrum rummer antagonisme overfor individuel frihed. Men der er også positive træk, hvis man leder efter dem, mente han. Opgøret med statens autoritet kom fra venstre i spørgsmål som Vietnamkrigen, Watergate og liberalisering af narkotika. Det kom fra højre i spørgsmål som Californiens skatterevolte i 1978, ligesom traditionen for amerikansk ikke-interventionisme og afståelse fra deltagelse i endeløse internationale konflikter og krige kom fra the Old Right (repræsenteret bl.a. ved senator Taft, som Rothbard en overgang rådgav). Denne ambivalens har ført til, at Rothbard på den ene side blevet karakteriseret som ultra-konservativ, mens f.eks. Asser Lindbeck (1970, p. 31) inkluderede ham i det nye venstre! Rothbard var fuldt opmærksom på denne situation og navngav et af sine tidsskrifter simpelt hen „Left and Right“. Men alliancerne skiftede. I starten var han primært knyttet til konservative bevægelser med vægt på fri markedsøkonomi og international ikke-interventionisme. Et afgørende punkt kom, da en stadig mere selvbevidst libertariansk del af Young Americans for Freedom brød med en mere traditionelt konservative del og dannede Libertarian Party for 25 år siden med Rothbard som mangeårig intellektuel hovedkraft. I denne periode mødte man en Rothbard stærkt kritisk overfor konservatisme. Han brød imidlertid med partiet i 1989 for at svinge mod „højre“ igen. Kephart (1995):

„His break from the movement to embrace what he called 'paleo-libertarianism', a coalition with populist, non-interventionist and religious element of the

American right wing, was particularly bitter and left many of his admirers hurt and bewildered. As one long ago converted by Murray to natural rights-based anarcho-capitalism from precisely the position he had now adopted, this new chapter greatly troubled me. ... But he had become deeply offended by the cultural nihilism that he believed to pervade the modern libertarian movement.“

Denne alliance var bemærkelsesværdig for en Rothbard, der nogle år tidligere havde rettet et skarpt angreb på dem, der forsøgte at fremstille Mises som konservativ. Mises havde, påpegede han, været erklæret pacifist, stærk tilhænger af selvbestemmelse helt ned til meget små grupper, fjendtlig overfor enhver form for restriktioner på den frie indvandring, rationalistisk kritiker af kristendom og religion i det hele taget og beundrer af den franske revolution:

„Whatever these views were, they were most emphatically *not* conservatism. On the contrary, they were something very different and in age-old conflict with conservatism. Ludwig von Mises was truly and proudly an heir of early-nineteenth-century laissez-faire radicalism. ... He was a rationalist and a libertarian.“ (1981, p. 251)

Selv om spørgsmålet om alliance prægede manges vurdering af Rothbard i hans sidste leveår, er det tvivlsomt, om den stridbare New Yorker-jødes omskiftelige relationer til personer og bevægelser vil spille nogen væsentlig rolle for hans eftermæle. Det centrale er hans værker, og de savner ikke konsistens — men heller ikke passion og stridslyst.

For en tilhænger af de komparative fordele er det ikke underligt at påpege, at enhver må bidrage til kampen for frihed på sin måde. Men det betød ikke, at alt var lige godt for Rothbard. Målet skal forfølges systematisk, konsekvent og med størst mulig hast:

„We conclude ... that the victory of total liberty is the highest political end; that the proper groundwork for this goal is a moral passion for justice; that the end should be pursued by the speediest and most efficacious possible means; that the end must always be kept in sight and sought as rapidly as possible; and that the means taken must never contradict the goal — whether by advocating gradualism, by employing or advocating any aggression against liberty, by advocating planned programs, or by failing to seize any opportunity to reduce State power or by ever increasing it in any area.“ (1982, p. 259)

Murray N. Rothbards bøger

Oversigt over Rothbards bogudgivelser samt enkelte artikler af Rothbard, der refereres til i artiklen.

(1956): „Toward a Reconstruction of Utility and Welfare Economics.“ (Reprint: *Center for Libertarian Studies' Occasional Papers Series*, #3, 1977).

(1962a): *The Panic of 1819*. New York: Columbia University Press.

(1962b): *Man, Economy and State*. 2. vol., Princeton, New Jersey: Van Nostrand.

(1963): *America's Great Depression*. Kansas City, Kansas: Sheed and Ward.

(1964): *What Has Government Done to Our Money?* Larkspur, Colorado: Pine Tree Press.

(1965): „Left and Right.“ (Reprint: Washington, D.C.: CATO Institute, 1979).

(1969): *Economic Depressions: Causes and Cures*. Lansing, Michigan: Constitutional Alliance, Inc.

(1970): *Power and Market*. Menlo Park, California: Institute for Humane Studies.

(1972a): *Left and Right: Selected Essays 1954–1965*. New York: Arno Press.

(1972b): *Education, Free and Compulsory*. Wichita, Kansas: Center for Independent Education.

(1973a): *The Essential Ludwig von Mises*. Lansing, Michigan: Bramble Minibooks.

(1973b): *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. New York: Macmillan (rev. udg. 1978, New York: Collier Books).

(1974): *Egalitarianism As a Revolt Against Nature and Other Essays*. Washington, D.C.: Libertarian Review Press.

(1975a): *A New Land, A New People: The American Colonies in the Seventeenth Century*. Conceived in Liberty, vol. 1. New Rochelle, New York: Arlington House.

(1975b): *Salutary Neglect: The American Colonies in the First Half of the Eighteenth Century*. Conceived in Liberty, vol. 2. New Rochelle, New York: Arlington House.

(1975c): *Advance to Revolution: 1760–1784*. Conceived in Liberty, vol. 3. New Rochelle, New York: Arlington House.

(1979a): *The Revolutionary War: 1775–1784*. Conceived in Liberty, vol. 4. New Rochelle, New York: Arlington House.

(1979b): *Individualism and the Philosophy of the Social Sciences*. San Francisco: CATO Institute.

(1981): „The Laissez-Faire Radical: A Quest for the Historical Mises“, *Journal of Libertarian Studies*, vol. V, no. 3.

(1982): *The Ethics of Liberty*. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press.

(1983): *The Mystery of Banking*. New York: Richardson and Snyder.

(1987a): „The Sociology of the Ayn Rand Cult“, *Liberty*.

(1987b): *Protectionism and the Destruction of Prosperity*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

(1988) *Ludwig von Mises: Scholar, Creator, Hero*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute. [En mere udførlig bibliografi findes i festskriftet Block & Rockwell (1988)].

(1995a): *The Case against the Fed*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

(1995b): *Economic Thought before Adam Smith*. An Austrian History of Economic Thought, vol. I. Aldershot, United Kingdom: Edward Algar.

(1995c): *Classical Economics*. An Austrian History of Economic Thought, vol. II. Aldershot, United Kingdom: Edward Algar.

Anden litteratur

Block, W. & L.H. Rockwell (1988): *Man, Economy and Liberty*. Auburn: The Ludwig von Mises Institute.

Brøns-Petersen, O. (1992): „Den radikale amerikanske tradition“ i N. Foss & P. Kurrild-Klitgaard (red.): *Etik, marked og stat*. København: Handelshøjskolens Forlag.

Johnson, P. (1983): *A History of the Modern World*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Kephart, R.D. (1995): *Murray N. Rothbard (1926–1995)*. San Francisco: Laissez Faire Books News (via internet).

Lindbeck, A. (1970): *Det nye venstres politiske økonomi*. København: Spektrum.

Nozick, R. (1974): *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Basil Blackwell.

Socialisme

Den anden af Mises' seks forelæsninger i Buenos Aires, 1958.

Af Ludwig von Mises

Jeg er her i Buenos Aires som gæst hos Institute por la Economia Libre. Hvad er *economia libre*? Hvad betyder dette system af økonomisk frihed? Svaret er enkelt: Det er markedsøkonomien. Det er det system, ved hvilket samarbejdet mellem individer i den sociale arbejdsdeling opnås gennem markedet. Dette marked er ikke et sted; det er en proces. Det er måden, hvorpå de enkelte individer — ved køb og salg, ved produktion og forbrug — yder deres bidrag til samfundets samlede funktion.

Når vi taler om dette system af økonomisk organisation — markedsøkonomien — bruger vi termen „økonomisk frihed“. Folk misforstår meget tit, hvad det betyder, og tror, at økonomisk frihed er noget, der er helt adskilt fra andre friheder, og at disse andre friheder — som de mener er mere betydningsfulde — kan bevares selv under fravær af økonomisk frihed. Betydningen af økonomisk frihed er denne: Det enkelte menneske er sådan stillet, at han kan vælge på hvilken måde, han ønsker at integrere sig i samfundets totalitet. Individet er i stand til at vælge sin karriere. Han er fri til at gøre, hvad han ønsker at gøre.

Dette er selvfølgelig ikke ment på den måde, som så mange fortolker ordet frihed i dag; det er snarere ment i den betydning at mennesket gennem økonomisk frihed bliver frigjort fra sine naturlige betingelser. I naturen er der intet, der kan benævnes frihed. Der er kun de urokkelige naturlove, som mennesket må adlyde, hvis han vil opnå noget.

Når vi bruger termen frihed på menneskelige væsener, tænker vi kun på frihed indenfor samfundet. Men i dag betragter mange mennesker sociale friheder som uafhængige af hverandre. De, som nutildags kalder sig „liberale“,¹ kræver en politik gennemført, som er præcis modsat den, som det nittende århundredes liberale slog til lyd for i deres liberale programmer. De såkaldte liberale af i dag har den meget populære idé, at tale- og tankefrihed, pressefrihed, religionsfrihed og frihed fra fængsling uden dom — at alle disse friheder kan bevares i fravær af, hvad der kaldes økonomisk frihed. De indser ikke, at i et system, hvor der ikke er noget marked, hvor regeringen dirigerer alle ting, er disse andre friheder illusoriske, også selv om de bliver lavet til love og skrevet op i forfatningerne.

Lad os tage en frihed, pressefriheden. Hvis regeringen ejer alle trykpresser, vil den bestemme, hvad der skal trykkes, og hvad der ikke skal trykkes. Og hvis regeringen ejer alle trykpresser og bestemmer, hvad der skal og ikke skal trykkes, så er muligheden for at trykke nogen form for argumenter imod regeringens ideer i praksis ikke eksisterende. Pressefriheden forsvinder. Og det samme gælder alle de andre friheder.

I en markedsøkonomi har individet frihed til at vælge, hvilken karriere han vil forfølge, frihed til at vælge sin egen måde at integrere sig i samfundet på. Men i et socialistisk system er dette ikke tilfældet. Hans karriere bliver bestemt gennem et dekret fra regeringen. Regeringen kan beordre folk, som den ikke kan lide, som den ikke ønsker skal bo i bestemte områder, til at flytte til andre områder og andre steder. Og regeringen er altid således stillet, at den kan retfærdiggøre og forklare en sådan fremgangs-

måde ved at erklære, at regeringens plan kræver nærværet af denne fremragende borger otte tusinde kilometer væk fra det sted, hvor han kunne være ubehagelig for magthaverne.

Det er sandt at den frihed, et menneske kan have i en markedsøkonomi, ikke er den fuldkomne frihed fra et metafysisk synspunkt. Men der er ikke sådan en ting som fuldkommen frihed. Frihed betyder kun noget indenfor samfundets rammer. Det attende århundredes forfattere af „naturret“ — fremfor alle Jean Jacques Rousseau — troede, at engang i den fjerne fortid nød mennesket noget kaldet „naturlig“ frihed. Men i den fjerne tidsalder var individerne ikke frie. De var betingelsesløst underkastet alle, som var stærkere end dem. Rousseaus berømte ord: „mennesket er født frit, og overalt er det i lænker“ kan lyde godt, men faktisk er mennesket ikke født frit. Mennesket fødes som et meget svagt diende barn. Uden sine forældres beskyttelse, uden den beskyttelse, som dets forældres får fra samfundet, ville det ikke kunne bevare livet.

Frihed i samfundet betyder, at en mand er lige så afhængig af andre mennesker, som andre mennesker er afhængige af ham. Samfundet under en markedsøkonomi, under „*economia libre*“'s betingelser, betyder en tingenes tilstand, hvor enhver tjener sine medborgere og til gengæld bliver *betjent* af dem. Folk tror at der i en markedsøkonomi findes bosser, som er uafhængige af andre menneskers gode vilje og støtte. De tror, at industriens ledere, forretningsfolkene, de selvstændige næringsdrivende, er de virkelige bosser i det økonomiske system. Men det er en illusion. De virkelige bosser i det økonomiske system er forbrugerne. Og hvis forbrugerne holder op med at søge en bestemt forretningsbranche, så er disse forretningsfolk enten tvunget til at forlade deres eminente position i det økonomiske system eller til at indrette deres handlinger efter ønsker og befalinger fra kunderne.

Hvad man ikke ser

En af de bedst kendte fortalere for kommunismen var Lady Passfield under sit pigenavn, Beatrice Potter, og velkendt under sin mands navn, Sidney Webb. Denne dame var datter af en velhavende forretningsmand, og som ung havde hun virket som sin fars sekretær. I sine memoirer skriver hun: „I min fars virksomhed måtte alle adlyde de ordrer, der kom fra min far, der var boss. Han alene gav ordrer, men ingen gav ham nogen ordrer.“ Det er en meget kortsynet indstilling. Ordre blev givet til hendes far af forbrugerne, køberne. Uheldigvis kunne hun ikke se disse ordrer; hun kunne ikke se, hvad der gik for sig i en markedsøkonomi, fordi hun kun var interesseret i de ordrer, som blev afgivet indenfor hendes fars kontor eller i hans fabrik.

Vedrørende alle økonomiske problemer må vi huske på den store franske økonom Frederic Bastiats ord, han som kaldte et af sine brillante essays: „Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas“ („Hvad man ser — og hvad man ikke ser“). For at forstå, hvorledes et økonomisk system opererer, må vi beskæftige os ikke alene med, hvad vi kan se, vi må også rette vor opmærksomhed mod ting, der ikke kan opfattes direkte. For eksempel, en ordre givet af bossen til et kontorbud kan høres af alle, der er tilstede i rummet. Hvad der ikke kan høres, er de ordrer, som gives til bossen af hans kunder.

Kendsgerningen er, at under det kapitalistiske system er de ultimative bosser kunderne. Herskeren er ikke staten, det er folket. Og beviset for, at de er suveræne, støttes af den kendsgerning at de har retten til at opføre sig tåbeligt. Det er suverænsprivilegium. Han har retten til at begå fejltagelser, ingen kan hindre han i at begå dem, men selvfølgelig bliver han nødt til at betale for sine fejltagelser. Hvis vi siger at forbrugeren står øverst, eller at forbrugeren er suveræn, siger vi ikke, at forbrugeren er fri for fejl, eller at forbrugeren altid ved, hvad der er bedst for ham. Forbrugeren køber meget tit ting eller forbruger ting, som de ikke burde købe eller som de ikke burde forbruge.

Men den forestilling, at en kapitalistisk regeringsform kan hindre folk i at skade sig selv ved at kontrollere deres forbrug, er falsk. Ideen om regeringen som faderlig autoritet — som værges for alle og enhver — den hører hjemme hos socialisterne. I de Forenede Stater prøvede regeringen for nogle år siden noget, der blev kaldt „et ædelt eksperiment“. Dette ædle eksperiment var en lov, der gjorde det ulovligt at indtage berusende drikke. Det er visse sandt, at mange mennesker drikker for megen cognac og whiskey, og at de kan gøre skade på sig selv med det. Nogle myndigheder i USA er endog imod rygning. Visselig er der mange mennesker, som ryger for meget og som ryger til trods for det faktum, at det ville være bedre for dem ikke at ryge. Dette rejser et spørgsmål, som rækker langt ud over økonomisk diskussion: Det viser hvad frihed virkelig betyder.

Indrømmet, at det er godt at holde folk fra at skade sig selv ved at drikke eller ryge for meget. Men når man har indrømmet det, vil andre sige: Er kroppen alt? Er menneskets sind ikke det virkelige menneskelige arvegods, den virkelige menneskelige kvalitet? Hvis man giver regeringen ret til at bestemme det menneskelige legemes forbrug, til at bestemme, om man skal ryge eller ikke ryge, drikke eller ikke drikke, så er der ikke noget godt svar til de mennesker, som siger: „Vigtigere end legemet er sjælen og sindet, og mennesket skader sig selv langt mere ved at læse dårlige bøger, ved at lytte til dårlig musik og se dårlige film. Det er derfor regeringens pligt at forhindre folk i at begå disse fejl.“

Og, som De ved, i mange århundreder har regeringer og autoriteter troet på, at dette virkelig var deres pligt. Og det er ikke bare sket i fjerne tider. For ikke så længe siden var der i Tyskland en regering, som anså det for en regeringspligt at skelne mellem gode og dårlige malerier — hvilket selvfølgelig betød gode eller dårlige efter een mands synspunkt, en mand som i sin ungdom var dumpet ved adgangseksamen til Wiens Kunstakademi, godt eller dårligt fra en postkortmalers synspunkt. Og det blev ulovligt for folk at ytre andre syn på kunst og malerier end dem, der deltes af den allerhøjeste Führer.

Hvis man først begynder at indrømme, at det er regeringens pligt at kontrollere ens forbrug af alkohol, hvad kan man så svare dem, der siger at kontrol af bøger og ideer er langt vigtigere?

Frihed betyder i virkeligheden frihed til at begå fejltagelser.

Det er vi nødt til at erkende. Vi kan være yderst kritiske med hensyn til den måde, hvorpå vore medborgere bruger deres penge og lever deres liv. Vi kan mene at det, de gør, er absolut tåbeligt og forkert. Men i et frit samfund er der mange måder, hvorpå folk kan lufte deres meninger om, hvordan andre burde ændre deres livsførelse. De kan skrive bøger; de kan skrive artikler; de kan holde taler; de kan endog prædike på gadehjørnerne, hvis de vil — og de gør det i mange lande. Men de må ikke agere politisk overfor andre mennesker for at hindre dem i at gøre visse ting, simpelthen fordi de ikke synes, at disse andre mennesker skal have lov til at gøre dem.

Det er forskellen mellem slaveri og frihed. Slaven er nødt til at gøre, hvad hans herre beordrer ham til at gøre, men den fri borger — og det er hvad frihed betyder — er i sådan position, at han kan vælge sin egen måde at leve på. Visselig kan dette kapitalistiske system misbruges, og det bliver misbrugt af nogle mennesker. Det er så sandelig muligt at gøre ting, der ikke burde være gjort. Men hvis disse ting gøres af flertallet af folket, har en person, der misbilliger det, altid en måde, hvorpå han kan forsøge at få sine medborgere til at skifte mening. Han kan prøve at overtale dem, at overbevise dem, men han har ikke lov til at tvinge dem ved hjælp af magt, med regeringens politimagt.

Interessernes harmoni

I markedsøkonomien tjener enhver sin medborger ved at tjene sig selv. Det er det, de liberale forfattere i det attende århundrede tænkte på, når de talte om harmonien mellem de forskellige gruppers rigtigt forståede interesser og alle enkeltindviders interesser. Og det var denne doktrin om interessernes harmoni, som socialisterne opponerede imod. De talte om „uløselige interessekonflikter“ mellem forskellige grupper.

Hvad betyder det? Da Karl Marx — i det første kapitel af Det Kommunistiske Manifest, den lille pamflet der indledte hans socialistiske bevægelse — påstod, at der var en uløselig konflikt mellem klasserne, kunne han ikke illustrere sin tese med andre eksempler end dem, han kunne hente i det førkapitalistiske samfund. I de førkapitalistiske tidsaldrer var samfundet opdelt i arvelige statusgrupper, som i Indien kaldes „kaster“. I statussamfundet blev en mand for eksempel ikke født som franskmænd, han blev født som medlem af det franske aristokrati eller af det franske bourgeoisie eller af den franske bondestand. I den største del af middelalderen var han simpelthen livegen. Og livegenskab forsvandt ikke i Frankrig før efter den amerikanske revolution. I andre dele af Europa forsvandt det endog senere. Men den værste form for slaveri, som har eksisteret — og fortsatte med at eksistere selv efter slaveriets afskaffelse — fandtes i Englands oversøiske kolonier. Individet arvede sin status efter sine forældre, og han beholdt den hele sit liv. Han overførte den til sine børn. Hver gruppe havde privilegier og ulemper. De øverste grupper havde kun privilegier, de laveste grupper kun ulemper. Og der var ingen måde, hvorpå en mand kunne frigøre sig fra de lovmæssige ulemper, der var pålagt ham gennem hans status, uden ved at kæmpe en politisk kamp mod andre klasser. Under sådanne omstændigheder kan man sige, at der er en „uløselig interessekonflikt mellem slaveejere og slaver“, thi hvad slaverne ønskede, var at blive fri for deres slaveri, for deres kvalitet som værende slaver. Men det betød et tab for ejerne. Derfor var der — indiskutabelt — en uløselig interessekonflikt mellem medlemmer af de forskellige klasser.

Man må ikke glemme at i de tider — hvor statussamfundet var det fremherskende i Europa, såvel som i de kolonier, som europæerne senere grundlagde i Amerika — anså folk ikke sig selv som sammenhørende på nogen speciel måde med andre klasser indenfor deres egen nation. De følte sig mere som et medlem af deres egen klasse i andre lande. En fransk aristokrat betragtede ikke franskmænd af lavere klasser som sine medborgere; de var „rakkerpak“, som han ikke kunne lide. Han betragtede kun aristokrater i andre lande — dem i Italien, England og Tyskland, for eksempel — som sine ligemænd.

Det mest synlige tegn på denne tingenes tilstand var det faktum, at aristokrater over hele Europa talte samme sprog. Og dette sprog var fransk, et sprog som — udenfor Frankrig — ikke

kunne forstås af andre befolkningsgrupper. Middelklassen — bourgeoisie — havde sit eget sprog, medens de lavere klasser — bondestanden — brugte lokale dialekter, som meget ofte ikke kunne forstås af andre grupper i befolkningen. Det samme var tilfældet med klædedragten. Når man i 1750 rejste fra et land til et andet, fandt man, at de højere klasser — aristokraterne — almindeligvis klædte sig på samme måde overalt i Europa, og man fandt at de lavere klasser klædte sig anderledes. Når man mødte nogen på gaden, kunne man umiddelbart — ud fra den måde han klædte sig på — se i hvilken klasse han hørte til, hvilken status han havde.

Social mobilitet

Det er vanskeligt at forestille sig, hvor forskellige disse forhold var fra nutidens forhold. Når jeg kommer fra USA til Argentina, og jeg ser en mand på gaden, kan jeg ikke vide, hvilken status han har. Jeg kan kun antage, at han er borger i Argentina, og at han ikke er medlem af en eller anden gruppe pålagt lovmæssige ulemper. Det er en af de ting, kapitalismen har ført med sig. Selvfølgelig er der også forskelle indenfor kapitalismen. Der er forskelle i rigdom, forskelle, som marxisterne helt forkert tror, er ækvivalente med de forskelle, som eksisterede mellem mennesker i statussamfundet.

Forskellene indenfor et kapitalistisk samfund er ikke de samme som dem, der findes i et socialistisk samfund. I middelalderen — og i mange lande også senere — kunne en familie være aristokratisk og besidde stor rigdom, den kunne være en familie af hertuger i hundreder og atter hundreder af år, uanset dens kvaliteter, dens talenter eller moral. Men under kapitalistiske betingelser er der, hvad sociologerne teknisk beskriver som „social mobilitet“. Det virkende princip i denne sociale mobilitet er ifølge den italienske sociolog og økonom Vilfredo Pareto „la circulation des elites“ — eliternes kredsløb. Det betyder, at der altid er folk på toppen af den sociale stige, som er velhavende, som er politisk betydningsfulde, men at disse folk — denne elite — hele tiden skifter.

Dette er fuldkommen sandt i et kapitalistisk samfund. Det var ikke sandt i et førkapitalistisk statussamfund. De familier, der blev betragtet som de store aristokratiske familier i Europa, er stadig de samme familier i dag eller, lad os sige, de er efterkommerne af de familier, der var de mest fremtrædende i Europa for 800 eller 1000 år eller længere siden. Capet'erne af Bourbon — som i lang tid regerede her i Argentina — var et kongehus så tidligt som i det tiende århundrede. Disse konger regerede over det territorium, som nu kendes som Ile-de-France, og udstrakte deres regime fra generation til generation. Men i et kapitalistisk samfund er der hele tiden mobilitet. Fattigfolk bliver rige, og efterkommerne af disse rige folk mister deres rigdom og bliver fattige.

I dag så jeg i en boghandel i en af gaderne i det indre Buenos Aires biografien af en forretningsmand, som var så fremtrædende, så betydningsfuld, så karakteristisk for storkapitalen i det nittende århundredes Europa, at selv i dette land så langt væk fra Europa havde en boghandel hans biografi på hylderne. Jeg kender tilfældigvis en sønnesøn af denne mand. Han har det samme navn som sin bedstefar, og han har stadig ret til at bære den adelstitel, som hans bedstefar — der begyndte som grovsmed — modtog for firs år siden. I dag er denne sønnesøn en fattig fotograf i New York.

Andre mennesker, der var fattige den gang, denne fotograf bedstefar blev en af Europas største industrifolk, står i dag i

spidsen for industrier. Enhver har frihed til at ændre sin status. Det er forskellen mellem statussystemet og kapitalismens system for økonomisk frihed, hvor enhver kun kan bebrejde sig selv, hvis han ikke når den position, han ønsker at nå.

Den berømteste industrialist i det tyvende århundrede er indtil nu Henry Ford. Han begyndte med nogle få hundrede dollars, han havde lånt af sine venner, og indenfor kort tid havde han udviklet en af de mest betydningsfulde storindustrier i verden. Og man kan finde hundreder af sådanne tilfælde hver eneste dag. Hver dag bringer New York Times lange notiser om folk, der lige er døde. Hvis man læser disse biografier kan man falde over navnet på en fremtrædende forretningsmand, som startede som avisdreng på et gadehjørne i New York. Eller han startede som kontorbud, og ved sin død var han præsident for det samme bankfirma, hvor han var startet på stigens laveste trin. Selvfølgelig når ikke alle disse positioner. Ikke alle ønsker at nå dem. Der er folk, der er mere interesseret i andre problemer, og for disse mennesker er der i dag andre veje, der står åbne, som ikke var åbne i det feudale samfunds dage, i statussamfundets tidsalder.

Men det socialistiske system forbyder denne fundamentale frihed til at vælge sin egen karriere. Under socialistiske betingelser er der kun een økonomisk myndighed, og den har ret til at bestemme i alle forhold vedrørende produktionen.

Et af de karakteristiske træk ved vore dage er, at folk bruger mange navne for den samme ting. Et synonym for socialisme og kommunisme er „planlægning“. Hvis folk taler om „planlægning“ mener de selvfølgelig central planlægning — een plan som forhindrer planlægning foretaget af nogen anden end regeringen.

En britisk dame, som også er medlem af Overhuset, skrev en bog med titlen *Plan eller ikke plan* — en bog som var ret populær rundt omkring i verden. Når hun siger „plan“, mener hun kun den slags planer, som Lenin og Stalin og deres efterfølgere så for sig, den slags, der styrer alle aktiviteter for alle folk i nationen. Denne dame mener således en central plan, der udelukker alle personlige planer, som enkeltindividerne måtte have. Hendes bogtitel *Plan eller ikke plan* er derfor en illusion, en vildledning. Valgmulighederne er ikke en central plan eller ingen plan, det er en centralregerings autoritære totale plan eller frihed for de enkelte til at lave deres egne planer, til at foretage deres egen planlægning. Den enkelte planlægger sit eget liv hver eneste dag og ændrer sine daglige planer når som helst, det passer ham.

Det frie menneske planlægger dagligt for sine behov; han siger for eksempel: „I går planlagde jeg at arbejde hele mit liv i Cordoba.“ Nu har han hørt om de bedre betingelser i Buenos Aires og ændrer sine planer med ordene: „I stedet for at arbejde i Cordoba vil jeg tage til Buenos Aires.“ Og det er hvad frihed betyder. Det kan være han tager fejl, det kan være, at hans rejse til Buenos Aires vil vise sig at have været en fejltagelse. Betingelserne havde måske været bedre for ham i Cordoba, men han har selv lagt planerne.

Underlagt regeringsplanlægning er han som en soldat i en hær. Soldaten i hæren har ikke ret til at vælge sin garnison, til at vælge det sted, hvor han skal gøre tjeneste. Han er nødt til at lyste ordre. Og det socialistiske system er — som Karl Marx, Lenin og alle socialistledere vidste og indrømmede — overførelsen af hærens styringsprincip til hele produktionssystemet. Marx talte om „industrielle hære“, og Lenin efterlyste „organiseringen af alting — postkontoret, fabrikken og andre indu-

strier efter hærens model.“

I det socialistiske system afhænger alting derfor af visdommen, talenterne og de medfødte gaver hos de folk, der udgør den øverste autoritet. Det, som den øverste diktator — eller hans komité — ikke ved, bliver der ikke taget hensyn til. Men den viden, som menneskeheden har opsamlet i sin lange historie, kan ikke opnås og indlæres af enhver; vi har opbygget en så enorm mængde af videnskabelig og teknologisk viden gennem århundrederne, at det er menneskeligt umuligt for et individ at vide alle disse ting, selv om der også måtte være tale om et yderst velbegavet menneske.

Og folk er forskellige. De er ulige. Det vil de altid være. Nogle mennesker er mere begavede på et område og mindre på andre. Og der er folk, der har gaver til at finde nye veje, at ændre tendensen i vor viden. I kapitalistiske samfund vindes teknologiske fremskridt og økonomiske fremskridt gennem sådanne mennesker. Hvis en mand har en idé, vil han prøve at finde nogle få mennesker som er intelligente nok til at forstå værdien af hans idé. Nogle kapitalister, som vover at se ind i fremtiden, som indser de mulige konsekvenser af en sådan idé, vil begynde at realisere den. Først vil andre mennesker sige: „De er tossede“; men de vil holde op med at sige det, når de opdager, at et foretagende, som de kaldte tosset, faktisk blomstrer, og at folk gladeligt køber dets produkter.

Idéernes værdi

Under det marxistiske system må det øverste regeringsorgan først overbevises om værdien af sådan en idé, før den kan følges og videreudvikles. Det kan være en meget vanskelig ting at gøre, for kun folkene i toppen — eller den højeste diktator selv — har magt til at træffe beslutninger. Og hvis disse mennesker — på grund af dovenskab eller alderdom, eller fordi de ikke er særlig kloge eller lærde — er ude af stand til at fatte vigtigheden i den nye idé, så vil den ikke blive ført ud i livet.

Vi kan tænke på eksempler fra militærhistorien. Napoleon var så sandelig et geni i militære sager; han havde imidlertid et alvorligt problem, og hans manglende evne til at løse det kulminerede i sidste ende i hans nederlag og eksil til ensomheden på St. Helena. Napoleons problem var: „Hvordan kan man overvinde og erobre England?“ For at gøre dette havde han brug for en flåde til at krydse den Engelske Kanal, og der var folk, som fortalte ham, at de havde en måde til at gennemføre denne overgang. Det var folk som — i sejlskibenes tidsalder — havde fundet på den nye idé med dampskibe. Men Napoleon forstod ikke deres forslag.

Så var der den berømte tyske generalstab. Før Første Verdenskrig blev den tyske generalstab overalt anset for at være uovertruffen i militær visdom. Et lignende ry havde den franske general Fochs stab. Men hverken tyskerne eller franskmændene — som under general Fochs ledelse senere slog Tyskland — indså vigtigheden af flyvning til militære formål. Den tyske generalstab sagde: „Flyvning er bare for fornøjelse. Flyvning er godt for folk med megen fritid. Fra et militært synspunkt er kun Zeppelinerne af vigtighed,“ og den franske generalstab var af samme mening.

Senere, i perioden mellem første og anden Verdenskrig var der en general i USA, som var overbevist om, at flyvning ville blive meget betydningsfuld i den næste krig. Men alle andre eksperter i USA var imod ham. Han kunne ikke overbevise dem. Hvis man skal overbevise en gruppe mennesker, der ikke direkte er afhængige i løsningen på et problem, så vil man aldrig få heldet

med sig. Det er også tilfældet med ikke-økonomiske problemer.

Der har været malere, digtere, skribenter, komponister, som har klaget over at offentligheden ikke anerkendte deres arbejde og var skyld i, at de forblev fattige. Offentligheden kan ganske rigtigt have haft en dårlig dømmekraft, men disse kunstnere siger: „Regeringen bør understøtte store kunstnere, malere og forfattere.“ De er helt galt på den. Hvem skulle regeringen betro den opgave at afgøre, om en nyttilkommen er en stor maler eller ej? Den ville være henvist til at stole på kritikernes dømmekraft, og på professorer i kunsthistorie, som altid skuer tilbage i fortiden, men som meget sjældent har udvist noget talent for at opdage nye genier. Det er den store forskel mellem et system med „planlægning“ og et system, hvor enhver kan planlægge og handle for sig selv.

Sandt er det, selvfølgelig, at store malere og store forfattere ofte har måttet gennemleve hårde vilkår. Måske lykkes deres kunst for dem, men det er ikke sikkert, at de får penge for det. Van Gogh var så sandelig en stor maler. Han måtte lide under usædvanligt hårde vilkår, og i sidste ende, da han var syvogtredive år gammel, begik han selvmord. I hele sit liv solgte han kun et eneste maleri, og køberen var hans fætter. Bortset fra dette ene salg levede han af penge fra sin bror, som hverken var kunstner eller maler. Men van Goghs bror forstod en malers behov. I dag kan man ikke købe en van Gogh for under et eller to hundrede tusinde dollars.

Under et socialistisk system ville van Goghs skæbne nok have været anderledes. En eller anden regeringseksponent ville have spurgt nogle velkendte malere (som van Gogh visseledes ikke ville have betragtet som kunstnere) om, hvorvidt denne unge mand — halv- eller helskør som han var — virkelig var en maler, der var værdig til understøttelse. Og de ville uden tvivl have svaret: „Nej, han er ikke maler, han er ikke kunstner. Han er bare en mand, som spilder maling til ingen nytte.“ Og han ville være blevet sendt til et mejeri eller til et sindssygehospital. Derfor er al den begejstring for socialismen, som den opvoksende generation af malere, digtere, musikere, journalister og skuespillere udviser, baseret på en illusion. Jeg nævner dette, fordi disse grupper er blandt de mest fanatiske støtter for den socialistiske idé.

Når det kommer dertil, at man skal vælge mellem socialisme og kapitalisme som økonomisk system, er problemet noget anderledes. Socialismens fædre havde aldrig nogen idé om, at moderne industri og alle operationerne i moderne forretning er baseret på kalkulationer. Ingeniører er på ingen måde de eneste, som lægger planer på basis af kalkulationer; forretningsfolk må gøre det samme. Og forretningsfolkenes kalkulationer er allesammen baseret på den kendsgerning, at i en markedsøkonomi giver pengepriserne ikke alene information til forbrugeren. De giver også vital information til forretningsfolk om produktionsfaktorerne, idet markedets hovedfunktion ikke alene er at bestemme omkostningen ved den sidste del af processen, der omfatter produktion og overførsel af varer til forbrugers hænder, men tillige at give information om omkostningerne ved alle de stadier, der leder frem til dette. Hele markedssystemet er knyttet til den kendsgerning, at der er en mentalt kalkuleret arbejdsdeling mellem forskellige forretningsfolk, som kappes om at byde på produktionsfaktorerne — råmaterialerne, maskinerne, instrumenterne — og den menneskelige produktionsfaktor; lønnen, der betales for arbejdet. Den slags kalkulation, som forretningsfolk laver, kan ikke gennemføres uden kendskab til de priser, som opstår på markedet.

I samme øjeblik man afskaffer markedet — hvad socialister gerne vil — gør man alle ingeniørers og teknikeres beregninger og kalkuler ubrugelige. Teknikerne kan tilbyde os et stort antal projekter, som fra naturvidenskabens synspunkt alle er lige brugbare og gennemførlige. Men det er nødvendigt at bruge forretningsmandens markedsbaserede udregninger for at få klargjort, hvilket projekt der er det mest fordelagtige ud fra et økonomisk synspunkt. Det problem, jeg her behandler, er det centrale punkt i kapitalistisk økonomisk kalkule set i modsætning til socialismen. Kendsgerningen er, at økonomisk kalkule — og derfor al teknologisk planlægning — kun er mulig, hvis der findes pengepriser, ikke alene for forbrugsvarer, men tillige for produktionsfaktorer. Det betyder, at der må og skal være et marked for alle råvarer, for alle halvfabrikata, for alle værktøjer og maskiner og for alle slags menneskeligt arbejde og menneskelige tjenesteydelser.

Da denne kendsgerning blev opdaget, vidste socialisterne ikke, hvordan de skulle reagere. For 150 år siden sagde de: „Alle verdens onder stammer fra den kendsgerning, at der er markeder og markedspriser. Vi vil have markedet afskaffet og sammen med det selvfølgelig markedsøkonomien og erstatte det med et system uden priser og uden markeder.“ De ønskede at afskaffe, hvad Marx kaldte „varekarakteren“ af varer og tjenesteydelser.

Stillet overfor dette nye problem havde de socialistiske autoriteter intet svar, men endelig udtalte de: „Vi vil ikke afskaffe markedet helt; vi vil lege marked, som børn leger skole.“ Men vi ved alle, at når børn leger skole, lærer de ikke noget. Det er bare en øvelse, en leg. Og man kan „lege“ så mange ting.

Det er et meget vanskeligt og indviklet problem, og for at behandle det fuldt ud må man have lidt mere tid, end jeg har her. Jeg har forklaret det i detaljer i mine skrifter. På seks forelæsninger kan jeg ikke komme ind på en analyse af alle dets aspekter. Hvis De er interesseret i det fundamentale problem vedrørende umuligheden af kalkulation og planlægning under socialismen må jeg derfor råde Dem til at læse min bog *Human Action*.

Men læs også andre bøger som den norske økonom Tryggve Hoffs bog om økonomisk kalkule. Og hvis De ikke vil være ensidig, så vil jeg anbefale, at De læser den højt anskrevne bog om emnet af den udmærkede polske økonom Oscar Lange, som for en tid var professor ved et amerikansk universitet, siden blev polsk ambassadør og senere vendte tilbage til Polen.

Det sovjetiske eksperiment

De vil formentlig spørge: „Hvad med Rusland? Hvordan håndterer russerne det spørgsmål?“ Det ændrer problemet. Russerne opererer med deres socialistiske system i en verden, hvor der er priser på alle produktionsfaktorer, på alle råmaterialer, på alt muligt. Derfor har de mulighed for at bruge de udenlandske priser i deres planlægning. Og fordi der er visse forskelle mellem forholdene i Rusland og i USA, er resultatet meget ofte, at russerne betragter noget som forsvarligt — fra deres økonomiske synspunkt — som amerikanerne overhovedet ikke ville betragte som økonomisk forsvarligt.

Det „sovjetiske eksperiment“, som det blev kaldt, beviser intet som helst. Det siger os ikke noget om socialismens fundamentale problem, prisberegningens problem. Men har vi lov til at tale om det som et eksperiment? Jeg tror ikke på, at der findes sådan noget som et videnskabeligt eksperiment på den menneskelige handlings og økonomiens område. Man kan ikke udføre laboratorieeksperimenter på den menneskelige handlings område, fordi et eksperiment kræver, at man kan gøre den samme

ting under varierende betingelser, eller at man kan opretholde de samme betingelser, idet man ændrer måske kun een faktor. For eksempel, hvis man giver et kræftsygt dyr en indsprøjtning med et eksperimentelt lægemiddel, kan resultatet blive, at kræften forsvinder. Man kan efterprøve dette med forskellige dyr af samme art, som lider af den samme sygdom. Hvis man behandler nogle af dem med den nye metode og ikke behandler resten, så kan man sammenligne resultaterne. Det kan man ikke gøre indenfor området af menneskelig handling. Der er ingen laboratorieeksperimenter i menneskelig handling.

Det såkaldte sovjetiske „eksperiment“ viser bare, at levestandarden er usammenligneligt lavere i Sovjetrusland, end den er i det land, som hele verden betragter som et mønster på kapitalisme: USA.

Selvfølgelig, hvis De siger sådan noget til en socialist, vil han sige: „Forholdene er vidunderlige i Rusland.“ Så fortæller De ham: „Måske er forholdene vidunderlige, men den gennemsnitlige levestandard er meget lavere.“ Så vil han svare: „Jamen husk på, hvor forfærdeligt det var for russerne under tsarerne, og den forfærdelige krig, vi måtte udkæmpe.“

Jeg har ikke lyst til at gå ind i en diskussion om, hvorvidt dette er en korrekt forklaring, men hvis man benægter, at forholdene var de samme, så benægter man at der er tale om et eksperiment. Så kan man sige (hvilket vil være meget mere korrekt): „Socialismen i Rusland har ikke medført en forbedring af forholdene for gennemsnitsmennesket, som kan sammenlignes med den forbedring af forholdene, som i den samme periode fandt sted i USA.“

I USA hører man om noget nyt, om een eller anden forbedring, næsten hver eneste uge. Det er forbedringer, som forretningslivet har skabt, fordi tusinder og atter tusinder af forretningsfolk dag og nat prøver at finde et eller andet nyt produkt, som tilfredsstiller forbrugeren bedre, eller er mindre bekosteligt at fremstille, eller bedre og mindre bekosteligt, end et eksisterende produkt. Det gør de ikke af altruisme, de gør det, fordi de gerne vil tjene penge. Og virkningen er, at man ser en forbedring af levestandarden i USA, som er næsten mirakuløs, når man sammenligner med de tilstande, som fandtes for halvtreds eller hundrede år siden. Men i Sovjetrusland, hvor man ikke har et sådant system, ser man ikke en tilsvarende forbedring. Så de mennesker, der siger, at vi bør antage det sovjetiske system, tager alvorligt fejl.

Der er noget andet, som bør nævnes. Den amerikanske forbruger — individet — er både køber og herre. Når man går ud af en forretning i Amerika, kan man støde på et skilt, hvor der står: „Tak for handelen, kom snart igen.“ Går man ind i en butik i et totalitært land — uanset om det er i nutidens Rusland eller i Tyskland under Hitlers regime — vil ekspedienten sige: „De skal være taknemlig mod vor store leder, fordi han skænker Dem dette.“

I socialistiske lande er det ikke sælgeren, der skal være taknemlig, det er køberen. Borgeren er ikke herre. Mesteren er centralkomiteen, det centrale kontor. Disse socialistiske komiteer og ledere og diktatorer står over alle andre, og folk har simpelthen at adlyde dem.

Note

1. Dette er en reference til det amerikanske begreb „liberal“. Nærmeste danske betegnelse er „socialliberal“.

Anmeldelser

Stålanden — skatteborgernes beskytter

Walt Disney Co. „Skatteplyndring“
i *Skatte-smæk*, Jumbobog nr. 151, s. 5–46. København: Serieforlaget, 1994.

Det er efterhånden ved at gå op for mig: God liberal litteratur kan købes i Netto — og så til en billig penge. For 27,95 fås 256 siders underholdning fra Andeby. De første 46 sider er en sand liberal lækkerbissen.

Disney har slået til igen: Forsiden af Jumbobog nr. 151 prydes af et billede af alle skatteborgeres største helt — Stålanden — under overskriften „Skatte-smæk“. Hvornår er Stålanden så blevet en frihedshelt? Denne Jumbobog giver svaret. I den første historie „Skatteplyndring“ kaldes skat ved sit rette navn: Tyveri. Der lægges ikke fingre i mellem.

Historien er efterhånden velkendt: Når de offentlige udgifter stiger og stiger, så må skatterne følge med, og hæren af skatteopkrævere forøges.

Andeby kommune holder ikke igen med udgifterne. Borgmesteren har ikke dårlig samvittighed over kommunens udplyndring af borgerne, så han sender skatteopkræverne på arbejde. Men Andebys borgere kender efterhånden kommunens adfærd og indretter sig følgelig derpå, med det resultat, at kommunen ikke kan finansiere overforbruget. Kommunen reagerer, som det kunne forventes. I stedet for at nedsætte udgifterne, søges der hjælp fra tre internationale „skatteeksperter“, og det bliver startsignalet for Bjørnebanden. Følgende samtale udspiller sig i bandens hjem:

— Det er vores livs chance. Ingen har set de tre kanutter

[skatteeksperterne, red.], så hvad om vi snuppede deres pladser?

— Orv, ja! Så kan vi plyndre folk – helt lovligt.

Som sagt, så gjort. Bjørnebanden kidnapper de tre eksperter og udgiver sig så for at være de selvsamme eksperter overfor borgmesteren. Med deres store erfaring med tyveri går de straks igang. De får indført en række nye skatter. Udgangspunktet er, at der pålægges skatter, som ingen kan undslippe, så i bedste Ole Stavad-stil lægges der skat på frynse-goder: Skat på ferier, skat på alder, skat på tykke maver (kaldet VOMS), osv.

Listen er lang, men det hjælper kun lidt på indtægterne. Selv med de nye skatteregler kan borgere finde smuthuller. Bjørnebanden tager konsekvensen, fyrer samtlige skatteopkrævere og ansætter i stedet nogle rigtige eksperter. Fra deres tid i den mere lyssky del af branchen, har de en del kontakter, som de gør brug af. Barske Bernhard og Lille Brian og en række andre folk, der er „hårdere i filten“ bliver ansat. De viser ingen nåde. Og nu begynder pengene at rulle ind.

Bjørnebanden har dog ikke regnet med Stålanden. En nat, da Stålanden er ude for at udføre sit vigtige hverv, at beskytte den private ejendomsret, pågriber han en „almindelig“ tyv. Dette observeres af en af kommunens nye skatteopkrævere. Han reagerer prompte med at opkræve skatter: Skat på genfundne tyvekoster og skat på anonyme personer. Det bliver for meget for vores helt, som tager benene på nakken og forsøger at stikke af i sin lille røde bil. Med politiet i hælene køres der med stor hastighed gennem Andebys gader. Stålanden

mister kontrollen over sin bil og kører direkte ind i et hus. Dette opdager politiet ikke, så de fortsætter blot forbi huset.

Det viser sig nu, at Stålanden er kørt ind i det hus, hvor de rigtige skatteeksperter bliver holdt fanget. Stålanden finder fra dem ud af sagens rette sammenhæng og vil forsøge at stoppe vanviddet, men eksperterne opfordrer ham til at vente. Skatetrykket er nemlig blevet så højt, at skatteborgerne nok selv skal sørge for, at udplyndringen får en ende.

De kommer ikke til at vente længe, før en gruppe borgere går til angreb på en skatteopkræver. Kampråbet lyder fra en arrig skatteborger, som råber i bedste marxistiske stil: „Ned med skatteopkræverne. Skatteydere i hele byen, gå sammen!“ De vrede skatteborgere brænder deres skattebilleter og forsøger at storme skattekontoret. Bjørnebanden stikker af med skattekronerne, men Stålanden griber ind og fanger tyveknægtene. Og Stålanden giver så borgmesteren et ultimatum: „De

sætter skatten og de kommunale udgifter ned. Er vi enige?“ Og borgmesteren kan så ikke gøre andet end at lade fornuften råde.

Denne historie er et eksempel på, at liberal litteratur ikke behøver tage form af tykke bøger skrevet af forfattere med østrigske navne. Der skal fra min side lyde en tak til Serieforlaget, for at de i disse PC-tider tør at bringe en historie, som i den grad er liberal. Forfatteren til denne historie har gjort sig fortjent til megen ære.

Der skal her til slut lyde en opfordring fra mig til alle, der kan undvære to gange 27,95: Gå ned i Netto, „Brutto“, DSB-kiosken eller et andet sted, hvor man kan købe Jumbobøger, og køb to bind af Jumbobog nr. 151. Stil det ene bind på reolen ved siden af Mises og Friedman og send det andet bind til skatteministeren som en lille påmindelse om, hvordan det kan gå, når man går for langt. Han er gået for langt for længe siden!

Lars Christensen

Den styrede reform — vejen til Nirvana?

Klaus, Václav.

Rebirth of a Country: Five Years After. 118 s. Prag: Ringier CR, 1994.

En velfungerende markedsøkonomi har ikke behov for et ekspertvælde at lade sig styre af. Mario Rizzo har kommenteret dette med en bemærkning om, at hvis bare økonomerne gjorde deres arbejde ordentligt, ville der ikke være behov for dem.

Man kunne fristes til at tro, at de selvbestaltede eksperter, der i de sidste fem-seks år har druknet Østlandene i en syndflod af reformforslag og pseudoteori, har haft de beskæftigelsesmæssige konsekvenser af Rizzos bemærkning i tankerne. Men det er nok mere sandsynligt, at de blot har misforstået dét med ekspertvældet. Størstedelen af økonomernes forslag er nemlig af uhyre ringe praktisk (og teoretisk) værdi — og med overdreven vægt på deres egen rolle.

De vestlige økonomer, der har givet deres besyv med, deler sig i to grupper.

Først er der de *sovjetlidelige*. I årtier leverede de undskyldninger for det sovjetiske system. De kaldte det komparativ økonomi og udviklingsøkonomi. Når det sovjetiske menneskeeksperiment ikke kunne præstere den påståede produktionsmæssige overlegenhed, skyldtes det ikke, at den socialistiske „rationelle planlægning“ var underlegen i forhold til kapitalismens „spekulative handlinger“. Det var i stedet den vestlige verdens forfølgelse af de socialistiske økonomier, der bar skylden (denne myte lever i øvrigt i bedste velgående — nu anvendes den om Cuba).

Når propagandaglansbilledet krakelerede og sovjetøkonomien blev udkonkurreret i enhver henseende, opfandt de nye livskvalitetsmål, der tog hensyn til „særlige forhold“ ved de socialistiske økonomier og viste, at befolkningen i virkeligheden havde det langt bedre østpå — på trods af, at de benyttede enhver lejlighed til at flygte fra det kommunistiske rædselsregime.

Selv nu, hvor kun skelettet står tilbage af Sovjetunionens arbejderparadiskulisser, har de gamle støtter ikke tilstrækkelig situationsfornemmelse til at holde sig borte. I stedet for at søge at løse virkelighedens problemer drømmer de farlige

drømme om nye, vagt definerede utopiske samfund og stiller uvirkelige krav om „social retfærdighed“ og „hensyn til befolkningen“ — områder, hvor deres sovjetekspertise virkelig må komme til gavn.

Den anden gruppe er givetvis langt farligere, for her stikker bekendelsen til markedsøkonomi dybere og er derfor mere overbevisende. Men den er baseret på en forkvaklet opfattelse af, hvad markedet egentligt er.

Disse økonomer har en vis forståelse for markedets effektivitet med hensyn til allokering af ressourcer, men de har til gengæld ikke forstået, at *markedet i sig selv* er markedsskabt, og at dets rigdom af institutioner, der virker til at gøre menneskenes liv bedre og nemmere, netop er fremkommet som et resultat af udbud, efterspørgsel og entreprenørindsats. I deres tankegang kan markedet ikke „bare slippes løs“; det skal styres, kontrolleres. Følgelig kræver de omhyggelige, detaljerede reformplaner for, hvordan de forskellige markedsinstitutioner skal implementeres, *før* økonomien liberaliseres. Efter 70 års forsøg med en centralt planlagt økonomi ønsker de nu en centralt planlagt reform.

Hvad disse to grupper kan koge sammen af vanskeligheder for reformprocessen er ikke godt. Se f.eks. på privatisering af statsvirksomheder. Her kræver de, at virksomhederne skal sælges til deres korrekte værdi — på trods af, at socialismen brød sammen, netop fordi det socialistiske system ikke er i stand til at værdisætte korrekt. Det er Catch-22: Uden markedsøkonomi, ingen værdisætning; uden værdisætning, ingen privatisering; uden privatisering, ingen markedsøkonomi.

I sammenligning med dette er det lise for sjælen at møde reformteori i Václav Klaus' udgave i *Rebirth of a Country* — en samling taler og mindre artikler fra perioden 1992–1994. På trods af at niveauet er populært, får man et godt indblik i Klaus' teoretiske univers, der kendetegner sig ved at gå på tværs af utroligt mange af de sædvanlige skel i debatten. F.eks.:

„Institutionelle ændringer tager tid, men regelændringer kan og bør ske meget hurtigt. Meget af uenigheden om transformationens hastighed (chokterapi eller gradvis reform) kan afklares ved at sondre klart mellem disse to begrebsmæssigt forskellige transformationsopgaver.“ (p. 14).

Som dette citat antyder, udmærker Klaus' reformmodel sig især ved at indeholde langt flere faktorer end sædvanligt. I hans verden tager den vellykkede reform udgangspunkt i et ganske særligt samspil mellem politik og økonomi: På trods af, at den liberale økonomi ikke baserer sig på et statsmandsvælde, fordrer den alligevel politikere, der er villige til at udtrykke deres klare, uforbeholdne støtte til den og dermed signalere ændringen af samfundets spilleregler, normer.

Netop normer har været genstand for vestlige økonomers opmærksomhed de seneste par år, som de har søgt en forklaring på de tilbageslag for reformerne, vi har set så mange steder. Men hvor deres opfattelse af normer har været statisk og taget normerne som givne, postulerer Klaus, at regelændringer kan ske endog meget hurtigt. Måske ligger her nøglen til hans succes som reformpolitiker?

Herudover gør Klaus op med alle myterne. Idéen om den planlagte, optimale reformrækkefølge forkastes. Og Klaus understreger, at privatisering i et østland er noget ganske andet end f.eks. Thatchers privatiseringer. Mens vestlige privatiseringer finder sted i et samfund, der har markeder og er i stand til at værdisætte virksomheder, så er formålet i øst først og fremmest at skabe disse markeder. Den samlede privatisering og værdisætningen af den enkelte virksomhed er derfor

uløseligt forbundet med hinanden.

Resten får også et hip med på vejen: Dyre udenlandske konsulentfirmaer, der ikke forstår reformerne eller lokale forhold; de vestlige „markeds“-økonomer („enten tog disse kommentatorer fejl for ti år siden, da de anså kommunismen for at være skabt af det onde, eller også tager de fejl nu, hvor de hævder, at det var muligt at overvinde arven fra kommunismen på så kort tid“); og de sovjetlidelige:

Nogle ... vil gerne benytte sig af kommunismens ophør til at skabe *noget mere end et frit samfund*. De ønsker ikke kun at have fri mænd og kvinder, men også bedre mænd og kvinder. Og de har den ambition at vide, hvordan det skal gøres, hvordan vi skal „forbedres“; de ved, hvad der er galt med os alle sammen og hvorfor. Vi er for materialistiske, for selviske, for kortsynede, for selvoptagede, vi forbruger mere „knødln“ og kød end bøger og CD'er med klassisk musik. Med min sondring mellem aktive og passive midler, så finder de ikke liberalisering tilstrækkelig. De ønsker at omdanne ikke blot samfundets institutioner og regler, men også os.“

H.C. Hansen

Dansen om Guldkalven

Smith, Vera C. *The Rationale of Central Banking and the Free Banking Alternative. Forord af Leland B. Yeager. 216 + xxix s. Indianapolis: LibertyPress, 1990.*

Vera Smith skrev i 1936 *The Rationale of Central Banking* som en Ph.D.-afhandling under Hayeks vejledning ved London School of Economics. Liberty Fund tilføjede ved genudgivelsen i 1990 „and the Free Banking Alternative“, men den oprindelige titel rammer bedst. Styrken i Smiths bog ligger ikke i beskrivelsen af et frit, markedsbaseret banksystem som sådan, men derimod i dens dokumentation af, hvorledes det frie banksystems diametrale modsætning — centralbanken — gradvist har sneget sig ind og er blevet til en hjørnestein i gældende økonomisk teori.

Den gældende konstruktivistiske samfundsdoktrin støtter sig på alle områder til „sandheder“ af religiøs karakter, der ensidigt fokuserer på statens altafgørende og frelsende rolle. Søger man at undersøge disse sandheder nærmere, bliver man mødt med en syndflod af angreb på ens kætteri.

Således gælder det også indenfor økonomisk teori. Det faktum, at centralbanken er opstået i alle „veludviklede“ markedsøkonomier, tages til indtægt for, at der er tale om en gavnlig institution — på trods af, at økonomer vil acceptere, at mange andre institutioner, der er opståede, ikke er gavnlige, og at der findes økonomisk teori (public choice), der viser, hvorledes ikke-gavnlige institutioner kan opstå i den politiske beslutningsproces. Det er dermed alment accepteret, at centralbankens funktioner i den moderne markedsøkonomi er at virke som kontrolinstans, så borgerne ikke bliver snydt af „uærlige“ banker; at træde til med ekstra likviditet, når en bank bliver klemt i en krisesituation; samt at fungere som monopol på udstedelse af seddelpenge.

I hellig treenighed har disse funktioner ophøjet centralbanken til frelserstatus, og nævner den selvstændigt tænkende den mulige eksistens af et alternativ, lyder det fra den økonomiske disciplins disciple: „Det er muligt, men jeg arbejder nu engang indenfor den vestlige økonomiske tradition.“

Sandheden er imidlertid, at centralbanken ikke hører hjemme i denne tradition. Den er et fremmedlegeme, en tilsnigelse, en parasit. Det er dette forhold, Vera Smith satte sig for at dokumentere ved at undersøge centralbankens historie og den sideløbende udvikling i økonomisk teori. Som en art forløber for public choice-økonomerne fandt Vera Smith frem til det virkelige rationale for centralbankens opståen i England, Skotland, Frankrig, Tyskland og USA. „Bank of England“ er det klassiske eksempel.

Den engelske konge Karl d. 2. lånte store beløb fra Londons bankierer. Da han ikke kunne følge med tilbagebetalingerne, valgte han i 1672 at suspendere betalingerne. Fra da af ønskede bankiererne ikke at låne penge til det engelske kongehus på almindelige markedsvilkår om renter og tilbagebetaling, fordi de var bange for at kongen blot ville suspendere betalingerne, så de derved ville miste deres penge. Da William d. 3. i 1694 havde brug for et lån på 1,2 millioner pund (i datidens pre-Keynesianske møntenhed), måtte han derfor tilbyde noget andet i stedet.

På det tidspunkt var pengesedler allerede ganske udbredte, men de blev udstedt af private banker, der var nødt til at ligge inde med guld og andre værdier, så de kunne indløse sedlerne, når de blev præsenteret. Dette er et ganske naturligt markedsomt krav til seddeludstedervirksomhed, men private virksomheder står desværre sjældent tilbage for at alliere sig med statsmagten, hvis de kan opnå særfordele på ikke-markedsomt vilkår derved. Et konsortium gik således med

til at skaffe lånet til kongen mod at få en lovsikret ret til under navnet „Bank of England“ at udstede pengesedler for det samme beløb — uden anden dækning end det kongelige lån.

„Bank of England“ blev altså ikke etableret som en almen-nyttig samfundsinstitution, der skulle sikre et velfungerende bankvæsen. Tværtimod var det et konsortium af private profit-orienterede individer, der lobbyede sig til lovsikrede særfordele og dermed helt fra starten var med til at undergrave det eksisterende markedsbaserede banksystem: Udstedelsen af de 1,2 millioner pund dækningsløse pengesedler og den lovsikrede ret til at bytte disse sedler mod andre bankers relle værdier skabte en øjeblikkelig inflation til skade for både bankvæsen og samfundsökonomi.

Som Ludwig von Mises har formuleret det, findes der en interventionsdynamik, der får den ene intervention til at følge efter den anden, med mindre man gør fuldstændigt op med systemet. Når den første intervention forvrider markedet og derved skaber uønskede effekter, forsøger statsmagten at rette op derpå med en ny intervention — og så fremdeles i en uendelighed. Således udviklede „Bank of England“ sig også. Efter det første lån til kongen, fulgte flere lån og yderligere privilegier til banken, der fortsat var et privat foretagende. Selv flere hundrede år efter etableringen protesterede dets ledelse højlydt mod at blive påduttet alle de „samfundsmæssige“ funktioner, der efterhånden blev lagt i centralbank-rollen, og gjorde opmærksom på, at der var tale om et privat, profit-orienteret foretagende og ikke en offentlig institution. Men interventionsdynamikken havde gjort „Bank of England“ til et så centralt element i den engelske stats finanspolitik, at selvstændigheden var et narrespil. Den endegyldige nationalisering var et helt naturligt skridt i bankens udvikling.

Historisk set er det engelske eksempel det mest fremtrædende, fordi der findes en ubrudt linie, der kan følges mere end tre hundrede år tilbage i tiden. I andre lande har centralbankens udvikling været mere ujævn med enkelte tilbageslag for den interventionistiske tankegang, men nettoresultatet er det samme. Centralbanken er i de fleste vestlige lande et resultat af statsmagtens ønske om at hæve sig selv og sine egne banker over de almindelige markedsvilkår, således at staten kan finansiere sine aktiviteter på det øvrige samfunds bekostning. Og centralbankerne er nu så indgroede, at det har haft alvorlige konsekvenser for økonomisk teori:

„In the present century centralised banking systems have come to be regarded as ... one of the conditions of the attainment of an advanced stage of economic development. The belief in the desirability of central bank organisation is universal. ... There is however a noticeable lack of any systematic examination of the bases of the alleged superiority[.]

... Practically all the discussion on the relative merits of a centralised monopolistic banking system and a system of competitive banks all possessing equal rights to trade, took place in a period of some forty to fifty years in the nineteenth century, since when it has never been reopened.“ (p. 3).

Det er en alvorlig anklage, Vera Smith retter mod sine kolleger, men heldigvis kan hun sit stof. Hun dokumenterer, hvorledes den teoretiske diskussion har udspillet sig sideløbende med centralbankens faktiske etablering, og viser større forståelse end mange af nutidens økonomer for, at teori og praksis hænger sammen, ikke blot ved at teori influerer på praksis, men også ved at praksis influerer på teori. Diskussionerne i Storbritannien, Frankrig-Belgien, Tyskland og USA behandles

hver for sig, således at man får indtryk af, hvorledes de har taget sig ud for datidens økonomer. I det omfang, der har været inspiration henover landegrænserne, er dette imidlertid også taget med.

Hele vejen igennem bærer *The Rationale of Central Banking* præg af kvalitetsarbejde. At sætte sig ind i de teoretiske argumenter for og imod alternativerne i den rækkefølge, de er fremkommet i engelsk-, fransk- og tysksproget litteratur, vidner om stor både økonomisk og sproglig indsigt hos forfatteren.

En af de mere interessante observationer i bogen er, at lovmæssige krav til bankers likviditet destabiliserer bankvæsenet i stedet for at sikre indlånerne. Hvis en bank er forpligtet til at holde x% af sine indlån i likvid reserve, så kan disse x% jo ikke udbetales, når der opstår et likviditetspres. Dermed bliver risikoen for kriser, hvor banken må suspendere udbetalingerne, faktisk større.

Leland B. Yeagers forord til denne udgave bidrager ikke meget udover nogle biografiske oplysninger om Vera Smiths senere liv som den kvindelige halvdel af det tysk-engelske økonomægtepar Friedrich & Vera Lutz (Friedrich var blandt andet præsident for Mont Pelerin Society 1964–67), lidt irrelevant promovning af Yeagers egne ideer om „free banking“ og en enkelt stikpille, der lyder som sure rønnebær fra en økonom, der ikke kan få job i „Federal Reserve Bank“ og må nøjes med at arbejde på et statsfinansieret universitet:

„Nowadays, furthermore, it seems reasonable to suppose that central banks are valued for providing prestigious and comfortable jobs“ (p. xxi).

Bogens bedste og mest profetiske udtalelse kommer dog fra Vera Smith selv i en omformulering af et argument fra den franske økonom J. E. Horn:

„If a firm ... like Baring, in London, were to undertake the stamping of coins, they would be just as willingly accepted as the coin of the realm“ (p. 107).

H.C. Hansen